

ความเชื่อและแนวความคิดในการอนุรักษ์โบราณสถานของไทยจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

ประเทศไทยมีประวัติศาสตร์ในการรักษาโบราณสถาน ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่พุทธศาสนสถานมายาวนานนับพันปี โดยมีจุดประสงค์เพื่อการบำรุงพระศาสนาและการบริจาคตาน อันจะนำไปสู่ชีวิตและภพภูมิที่ดีหลังความตาย แต่การรักษาแบบดั้งเดิมของโบราณสถานไม่เคยเป็นจุดประสงค์ในการนี้เลย จนกระทั่งเมื่อประเทศไทยเปิดประเทศรับอารยธรรมตะวันตก ตอนกลางศตวรรษที่ 19 ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา แนวความคิดในการรักษาโบราณสถานเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่กระแสตะวันตกมากขึ้น และเห็นรูปธรรมชัดเจนเมื่อองค์กรและกฎหมายที่ทำหน้าที่ในการดูแลโบราณสถานโดยตรงถูกสถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าแนวคิดและวิธีการอนุรักษ์แบบจารีตประเพณีหายไป แต่กลับอยู่คู่กับแนวความคิดสมัยใหม่อย่างมั่นคงและผสมผสาน เห็นได้ชัดจากการปฏิบัติการอนุรักษ์ซึ่งทั้งภาครัฐและประชาชนไทยต่างใช้วิธีการรักษาแบบจารีตประเพณีเป็นหลัก โดยมีจุดประสงค์ “ซ่อมให้สมบูรณ์และดูยิ่งใหญ่” เนื่องมาจากภาครัฐเองยังขาดผู้รู้และเข้าใจหลักการอนุรักษ์สากล ขณะเดียวกันภาคประชาชนก็ไม่พยายามเข้าใจในหลักการแบบใหม่ ที่ยึดถือเรื่องหลักฐานจริงและความเป็นของแท้เช่นเดียวกัน ความอ่อนแอในการอนุรักษ์ตั้งแต่ยุคเริ่มต้นส่งผลอย่างต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน ผลงานอนุรักษ์ที่ผ่านมาทำให้ประเทศไทยไม่สามารถประกาศได้อย่างมั่นใจว่า โบราณสถานของไทยเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นของแท้ ในศตวรรษที่ 21 นี้ที่ประเทศไทยประกาศจะนำตนเองเข้าสู่ประชาคมโลกนั้น ประเทศไทยมีภาระสำคัญยิ่งในด้านอนุรักษ์คือ การสร้างสมดุลให้ดีกว่าเดิมระหว่างแนวคิดการอนุรักษ์แบบจารีตประเพณีและแนวคิดแบบสากล อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

คำสำคัญ : แนวคิดการอนุรักษ์โบราณสถานของไทย

ความเป็นมาและประเด็นปัญหา

ประเทศไทยมีประวัติศาสตร์ในการรักษาโบราณสถานมายาวนานนับพันปี บนพื้นฐานความเชื่อและวิถีการแบบจารีตประเพณี ต่อมาตอนกลางศตวรรษที่ 17 ในสมัยรัชกาลที่ 4 ประเทศไทยเปิดประเทศรับอิทธิพลอารยธรรมตะวันตก แนวความคิดในการรักษาโบราณสถานที่น่าสนใจโดยชนชั้นนำเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมไปสู่กระแสตะวันตก ขณะที่แนวทางปฏิบัติต่อโบราณสถานของประชาชนทั่วไปยังไม่แตกต่างไปจากสมัยโบราณ รัฐบาลไทยได้เริ่มสร้างแนวทางการรักษาโบราณสถานแบบใหม่ขึ้นมาผ่านกฎหมายและระเบียบปฏิบัติต่างๆ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา แต่ในความเป็นจริงแล้ว ทั้งแนวคิดและวิถีปฏิบัติในการรักษาโบราณสถานกลับเป็นแบบผสมผสานระหว่างจารีตประเพณีกับสากล ความขัดแย้งนี้ส่งผลให้การอนุรักษ์โบราณสถานของไทย ไม่สามารถสร้างคุณสมบัติความเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ให้โบราณสถานของไทยอย่างเต็มศักยภาพได้สืบเนื่องมาจนทุกวันนี้

บทความนี้จะชี้ให้เห็นสภาพเป็นจริงนี้ด้วยการนำเสนอข้อมูลจากเอกสารประวัติศาสตร์หลายยุคสมัย ประกอบกับโครงการอนุรักษ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น เรียงลำดับตามช่วงเวลาจากอดีตสู่ปัจจุบัน การวิเคราะห์จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจรากเหง้าความคิดและวิถีปฏิบัติต่อโบราณสถานในอดีตของไทย ที่แตกต่างจากแนวคิดและวิถีการปฏิบัติของโลกสากล และเข้าใจความสับสนปนเปทั้งแนวคิดและการปฏิบัติในการอนุรักษ์โบราณสถานของประเทศไทยในปัจจุบันได้ดีขึ้น เพื่อนำไปสู่การตรวจสอบเพื่อหาจุดยืนที่ชัดเจนของประเทศไทยในเรื่องนี้ เป็นการต้อนรับประเทศไทยเข้าสู่ประชาคมนานาชาติทั้งระดับภูมิภาคและระดับโลกในศตวรรษที่ 21 นี้ อย่างเต็มไปด้วยสติและปัญญา

แนวคิดและวิธีอนุรักษ์ยุคโบราณ

อารยธรรมในบริเวณที่ตั้งของประเทศไทยปัจจุบัน สามารถสืบค้นย้อนหลังไปได้อย่างน้อยถึงพุทธศตวรรษที่ 4 เมื่อวิถีการปลูกข้าวในพื้นที่ชุ่มน้ำได้เริ่มขึ้นและความก้าวหน้าทางวัฒนธรรมรูปแบบอื่นๆ ถูกสร้างขึ้น หลักฐานต่างๆ จากการค้นพบทางโบราณคดีของยุคต้นนี้ เป็นสิ่งของที่สร้างจากดิน หิน หรือโลหะ เช่น เครื่องปั้นดินเผา เครื่องประดับ และอาวุธ แต่ในขณะเดียวกันรูปแบบความก้าวหน้าทางวัฒนธรรมอื่นๆ รวมทั้งสถาปัตยกรรม ได้สูญหายไปตามกาลเวลาที่ผ่านไปอันยาวนาน

ในอาณาเขตของประเทศไทย กลุ่มชนต่างวัฒนธรรมมากมายได้ร่วมกันสร้างและพัฒนาวัฒนธรรมไทยเป็นเวลาต่อเนื่องหลายพันปี ดังนั้นสถาปัตยกรรมจึงมีรูปแบบต่างๆ กันตามสมัยและรูปลักษณ์ แต่น่าเสียดายที่ไม่มีโบราณสถานที่มีอายุก่อนพุทธศตวรรษที่ 11หลงเหลืออยู่ โบราณสถานในประเทศไทยส่วนใหญ่สร้างด้วยอิฐและคลุมด้วยหลังคา โครงสร้างไม้ พวกที่แตกต่างจากนี้คือโบราณสถานขอมที่ส่วนใหญ่สร้างจากหินทราย ยุคสมัยต่างๆ ของสถาปัตยกรรมของไทย สามารถแบ่งได้คร่าวๆ ตามแบบอย่างศิลปะได้ดังนี้

ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 11 – 16 ศิลปะศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 13 – 18 ศิลปะลพบุรี พุทธศตวรรษที่ 15 – 19 ศิลปะสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ 18 – 20 ศิลปะอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 19 – 23 ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ 24 – ปัจจุบัน

ตั้งแต่สมัยโบราณกาล จุดประสงค์ของการสร้างสถาปัตยกรรมที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งได้แก่วัดและวัง คือความศรัทธาต่อศาสนาสำคัญ 2 ศาสนาของคนไทย ได้แก่ ศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ รูปแบบสถาปัตยกรรมทั้งหลายต่างได้รับอิทธิพลทั้งทางตรงและทางอ้อมจากสถาปัตยกรรมต้นแบบในอินเดีย ศรีลังกา และเขมร เป็นพระราชกรณียกิจสำคัญของพระมหากษัตริย์ในการสร้างและทำนุบำรุงพระศาสนา โดยการสร้างวัดและปูชนียสถานในศาสนาพุทธ ในทางการเมือง

การสร้างพระอารามเป็นการประกาศพระบรมเดชานุภาพและความมั่นคงของราชอาณาจักร ซึ่งส่งผลต่อความมั่นคงของราชบัลลังก์ อย่างไรก็ตาม ด้วยความจำกัดของทรัพยากร มีพระมหากษัตริย์เพียงบางพระองค์เท่านั้นที่ดำเนินพระราชกรณียกิจนี้ได้สำเร็จ ปุทธนียสถานที่ทรงสร้างเหล่านี้ ต่อมากลายเป็นอนุสาวรีย์แห่งความยิ่งใหญ่ของราชวงศ์ แต่นั่นก็เป็นเพียงเรื่องทางโลกหรือวัตถุ ในทางจิตใจแล้วการรักษาพุทธนียสถานของคนไทย เป็นเรื่องที่แยกไม่ออกจากความศรัทธาและความต้องการที่จะสืบทอดในพระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ หรือแม้กระทั่งความเชื่อทางไสยศาสตร์ที่ปนๆ กันอยู่ในชื่อศาสนาพุทธ

คนไทยเชื่อว่าศรัทธาในศาสนาพุทธและการบริจาค เพื่อศาสนาจะนำเขาไปสู่ชีวิตและภพภูมิที่ดี เช่น นิพพาน แดนสุขาวดี ซึ่งเป็นสถานที่หลังความตายที่ดีกว่าโลกมนุษย์ ดังปรากฏในจารึกสมัยทวารวดี เช่น

จารึกเขารัง (พุทธศตวรรษที่ 12) พบที่ อ.อรัญประเทศ จ.ปราจีนบุรี กล่าวว่า

“ทาสซึ่งสินทวนคนก่อนๆ ได้ถวายแก้ววihar นามของบุคคลเหล่านี้...รวมจำนวนทาสทั้งวัยฉกรรจ์และเด็กและผู้รักษาสวน 32 คน...ข้าพเจ้าจึงนาหว ได้ถวายทาสแก้ววihar ส่วน 1 แห่ง คิด ต้นหมาก...ต้นไม้ 10 ต้น ต้น...แก้ววihar...”

จารึกหินซอน 2 (พุทธศตวรรษที่ 13 -14) พบที่ อ.ปักธงชัย จ.นครราชสีมา กล่าวว่า

“สิ่งซึ่ง...ณ สโร พราหมณแห่งบุญกุศลของท่านอุปราชแห่งราชวihar...โลหะเครื่องประกอบ หุ่นาขอให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย...จงเป็นพระพุทธรองค์ (และบรรลุมิ) พุทธภูมิ”²

ความเชื่อในสมัยสุโขทัยที่เชื่อว่าในอนาคตศาสนาพุทธจะเสื่อม จึงจะสร้างพุทธนียสถานไว้เพื่อสืบศาสนา และผู้สร้างจะได้บุญ พบสวรรคและนิพพาน ดังปรากฏในจารึก เช่น

จารึกนครชุม (พ.ศ. 1900) กล่าวว่า พระธรรมราชาที่ 1

“อันหนึ่งไสดนบแต่ปีสถาปนาพระมหาธาตุนี้ไปเมื่อหน้าได้เก้าสิบเก้าปีถึงในปีนั้น อันว่า พระไตรปิฎกจักหาย หาดนจักรู้แท้แลมิได้เลย...ไฟไหม้พระธาตุทั้งอันสิ้นแล เปลวพุ่งขึ้นคองพระพรหมโลก ศาสนาพระพุทธรจักสิ้นในวันดังกล่าวอันแล แต่นั้นเมื่อหน้า ผู้คนอันรู้จักบุญธรรมหาได้หลายเลยย่อมจักกระทำบาปกรรม แลจักเอาตนไปเกิดในนรก...”³ ดังนั้นจึง

“...แต่นี้เมื่อหน้า ผู้สาธุสัตบุรุษทั้งหลายจงเร่งกระทำบุญธรรมในศาสนาพระพุทธร เมื่อยังมีเทววัน ซึ่งเราบัดนี้มีบุญหนักหนา จึงจักได้มาเกิดทันศาสนาพระเป็นเจ้าไซ้ จงทั้งหลายหมั่นกระทำบูชาพระสอุป เจริญ พระศรีมหาโพธิอันเสมอองค์ตนพระเจ้าเรา ผิผู้ใดได้ปรารถนาด้วยใจศรัทธาดังอันชื่อ จักปรารถนาไปเกิดในเมืองฟ้า...ตรอด พระศรีอารยไมตรีลงมาเป็นพระพุทธร เยีย มาเกิดในเมืองดินนี้คาบเดียวก็ได้...”⁴

ดังนั้นจึงต้องสร้างพุทธนียสถานเพื่อผลบุญสนองทั้งชาติดินและชาติหน้า ดังปรากฏในจารึกวัดเขมา (พ.ศ. 2079) ความว่า

“...ช่วยกันสร้างกันทำที่...พระเป็นเจ้าในพิหารก็แล้ว ก่อปลงพระพุทธรเจ้าทั้งมวลก็แล้ว หินพิหารก่อเป็นหินแลงรองก็แล้ว ริสพังสองอันเป็นน้ำอาบน้ำกินให้เป็นทรัพย์สาธารณก็แล้ว ก่อกำแพงทั้งสี่ด้าน โอยทานพระเป็นเจ้าก็แล้ว...แต่งเครื่องสำหรับกับพระเจดีย์ ลางพานเทวดาหนึ่ง หน้าออกหนึ่ง ค่าสองตำลึง ด้วยโคมลายดวงหนึ่ง ด้วยบริพันเล็กสิบดวงกับสำหรับลางพานแต่งเป็นบายศรีบูชาพระเจ้า น้ำเต้าทองสัมฤทธิ์ดวงหนึ่งมีฝาค่าบาทหนึ่ง ใส่น้ำมันเบือดวงหนึ่ง ค่าสามลึง ใส่หมากเทียนเทศดวงหนึ่ง ใส่หมากเครื่องสำหรับนี้แต่งเป็นบายศรีกับพระเจดีย์...สิ่งสาธการอันกับพระเจ้าแลบุรีการอันกับแลกับบุญช่วยกันสร้างไว้กับพระพุทธร พระธรรม ทั้งมวลนี้ จงให้มันให้คง และเป็นอาณิสสแก่กับบุญทั้งหลายเท่าสวรรคคนิพพาน...อิบนรฤกกรรมบุตรผ้าขาวเทพ แลอำแดงยอคมศรัทธาและไว้บริบัติ พระเจ้าส่งบุญไปแก่ผิอ...ส่วนบุญไซ้ปรารถนาโพธิสมภารเมื่อใดก็ไปมาถึงแก่โพธิสมภารและเกิดมาชาติในชาติใดๆ ก็ดีของภูมิบริษญาและสมบัติเกิดมาแก่ทุกๆ กำนิด พยาธิก็

อย่ามีแก่กู อันหนึ่งอันสละ อันกูได้บวชในศาสนาพระเจ้ากิติ์ อันกูได้สร้างไว้ในศาสนาพระเจ้าดังนี้ก็ กูก็ปลานาส่งบุญไปแก่ครูอุปัชฌาย์ พ่อแม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ญาติ แก่ท้าว แก่พระยา แก่เทพยดาทั้งหลาย และสัตว์อันไปตกนรกก็ดี อันได้เป็นเปรต ตีรจนาจนาก็ดี จงได้ความสุขทุกๆ คน โพระผลอนิสสละอันกูได้สร้างในศาสนาเป็นเจ้าไว้ดังนี้...”⁵

และเป็นหน้าที่ของเจ้าผู้ครองนครหรือพระราชที่ จะต้องทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยการสร้างปูชนียสถานและบูรณปฏิสังขรณ์ ปูชนียสถานเดิมให้ยิ่งใหญ่ไปกว่าเดิมด้วย เช่นปรากฏในจารึก ดังนี้

จารึกสมิงสิริมโนราชา (พ.ศ. 2084) แผ่นดินล้านนา กล่าวว่า

“...ชื่อว่า สิริมนโนราชา มีภรรยาชื่อว่าตะละสุวรรณวดี ทั้งสองเป็นผู้เลื่อมใสซึ่งตรงในพระรัตนตรัยทั้งสาม มีศรัทธาในศีล สมาธิ ปัญญา มีความปรารถนาแต่พระนิพพาน จึงอุปนาพระสมรเจดีย์ (เจดีย์มร) อันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุองค์นี้ ด้วยกุศลอันท่านทั้งสองได้อุปนาพระสมรเจดีย์นั้นนั้น ขอให้ท่านทั้งสองได้สำเร็จ อันสมบุรณ์เต็มที่เกิด และขอจิตดีเลื่อมใส ชื่อตรงในพระรัตนตรัยทั้งสาม จงบังเกิดแก่ท่านทุกภพทุกชาติ และขอให้เป็นผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกด้วย อนึ่งการกุศลอันท่านได้อุปนาพระสมรเจดีย์ขึ้น ในครั้งนี้ก็โดยอาศัยพระบารมีปกเกล้าฯ แห่งพระมหากษัตริย์ ขอให้พระองค์ทรงได้อนุโมทนาในส่วนกุศลด้วยเทอญฯ”

ชินกาลมาลีปกรณ์ (พระรัตนปัญญา วัดเจ็ดยอด เชียงใหม่ พ.ศ. 2060) กล่าวว่า

“พระเจ้าสิทโศตรเสนาบดี **ก่อเสริมราชภูมิดังเก่า** ครั้งพระเจ้าแสนเมืองมาทรงสร้างไว้ **ราชภูมิก่อเสริมใหม่นั้นทั้งใหญ่และสูงกว่าองค์เก่า** จริ่งอยู่ราชภูมใหม่้นฐานกว้างด้านละ 35 วา สูง 45 วา มีระเบียบกระพุ่มยอดอันเดียว นำเลื่อมใสยังนัก เป็นจุดเด่นแห่งราชธานีเชียงใหม่ ให้งามดังพระธาตุจุฬามณีเจดีย์ในสวรรค์อันเป็นที่อยู่ของท้าววสพ พระบรมสารีริกธาตุที่พระมหาธัมมคัมภีร์เถร นำมาจากลังกาทวีป เพื่อนมัสการกราบไหว้นั้น เวลานั้นสิทโศตรเสนาบดีได้บูชาสืบต่อมา สิทโศตรเสนาบดีจึงบรรจุ พระบรมสารีริกธาตุนั้นไว้ในราชภูมินั้น ตั้งแต่เริ่มก่อเสริมราชภูมิจนกระทั่งเสร็จ”

ล่วงมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา แม้ว่าเรื่องราวส่วนใหญ่ในพงศาวดารตลอดระยะเวลาสี่ร้อยปีเศษนี้ จะเป็นเรื่องการสงครามและการแย่งชิงราชบัลลังก์เสียส่วนใหญ่ แต่พระมหากษัตริย์เกือบทุกพระองค์ยังคงสืบพระราชประเพณีในการสร้างปูชนียสถานสำคัญของบ้านเมือง เช่น วัด พระเจดีย์ และพระพุทธรูป เป็นต้น นอกจากนี้ ตอนช่วงปลายยุคอยุธยา ปูชนียสถานและพระราชวังต่างๆ เริ่มชำรุดทรุดโทรม หักพัง หลังจากก่อสร้างมาแล้วนับร้อยปี จึงเริ่มมีการ “ปฏิสังขรณ์” ซึ่งได้แก่การรื้อสร้างใหม่ และบางครั้งมีการเสริมเติมให้ยิ่งใหญ่กว่าเดิม โดยเฉพาะหลังคามณฑปพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี นั้นมีบันทึกการปฏิสังขรณ์ถึง 2 ครั้ง นอกเหนือจาก “การปฏิสังขรณ์” อื่นๆ ดังกล่าว ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ดังนี้

แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวปราสาททอง

“...ลุดักราช 995 ปีมะโรง เบญจศก ทรงพระกรุณาสถาปนาพระปรางค์ วัดมหาธาตุอันทำลายลงเก่า เดิมในองค์สูงสิบเก้าวา ยอดนาฬิกาสมาวา **จึงดำรัสว่าทรงเก่าต่ำนัก ก่อใหม่ให้องค์สูงเส้นสองวา** ยอดนาฬิกองไว้เข้ากันเป็นเส้นห้าวา ก่อแล้วเห็นเพรียวยูให้เอาไม้มะค่ามาแซกอิฐ เอาปูนบวักเก่าเดือนสำเร็จ ให้กระทำฉลองเป็นอันมาก”

แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ปีมะเส็ง จัตวาศก

“...จึงสมเด็จพระนารายณ์ราชขบิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็มีพระราชโองการส่งข้าหลวงพนักงาน จักรการก่อพระมหาปราสาทสองพระองค์ ครั้นสำเร็จแล้วก็พระราชทานนามบัญญัติ ชื่อพระที่นั่งสุทธาสวรรย์องค์หนึ่ง พระที่นั่งหิรัญ

มหาปราสาทองค์หนึ่ง แล้วทรงพระกรุณาให้ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ วิหาร มหาธาตุ เจดีย์ และกุฏิศาลาในอารามทั้งหลายทั่วจังหวัดลพบุรีที่ชำรุดปรักนั้น ให้ถาวรขึ้นดังกล่าวแล้วเสร็จ...”

แผ่นดินหลวงสรศักดิ์ ซึ่งเรียกพระพุทธเจ้าเสือ

“...เมื่อลู่ศักราช 1062 ปีมะโรงโทศกนั้น อสนีบาตตกลง ต้องยอดพระมณฑป ณ พระอารามวัดสูงมงคลพิตร ติดเป็นเพลิงโพลขึ้นไหม้เครื่องบน ไทรมลงมาต้องพระเศียรพระพุทธรูป หักสะบันงาจนพระคอ แลพระเศียรนั้น ตกลงอยู่ ณ พื้นพระมณฑป จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ช่างพนักงานจัดการรื้อพระมณฑป ก่อสร้างขึ้นใหม่ แปลงเป็นพระมหาวีหารสูงใหญ่ โดยยาวเส้นเศษสำเร็จในปั้มเมียจัตวาศก แลทรงพระกรุณาให้มีการฉลอง แลมีการมหรสพสามวัน แลทรงถวายไทยทานแก่พระสงฆ์เป็นอันมากเหมือนอย่างทุกครั้ง...”¹⁰

“...ในปั้มเมีย จัตวาศกนั้น ทรงพระกรุณาดำรัสให้ช่างต่ออย่างพระมณฑปพระพุทธรูป ให้มียอดห้ายอด ให้ย่อเกล็ดมีบันแถลง แลยอดแทรกด้วย นายช่างต่ออย่างแล้วเอาเข้าทูลถวาย จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้ปรุเครื่อง บนพระมณฑปตามอย่างนั้นเสร็จ จึงเสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนพยุหยาตรา ชลมารค สกลมารค ขึ้นไปนมัสการพระพุทธรูป ตามอย่างพระราชประเพณีมาแต่ก่อน แล้วทรงพระกรุณาให้ช่างพนักงาน จัดการยกเครื่องบนแล้ว จึงจับการปูนแลการรักต่อไป แลการทอง แลการกระจกนั้นยังมีได้สำเร็จ...”¹¹

แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

“ครั้น ณ เดือนเจ็ด ปีเถาะ (น่าจะศักราช 1097) สัปตศก...

แลหาพระที่นั่งสรรเพชญปราสาทสิบเดือนจึงแล้ว ก่อนนั้นหุ้มแต่ตึก ทาได้ปิดทองใหม่ ครั้นนี้ให้ปิดทองยอด แลข้อฟ้าปราสาทเสร็จ พระที่นั่งบรรยงก์รัตนสนธิ์ชำรุด ก็ให้ทำใหม่ หกเดือนจึงเสร็จ แล้วให้ทำพระที่นั่งสุริยาสน์อำรินทรีใหม่ 8 เดือน จึงเสร็จ...”¹²

“ครั้น ณ เดือนเจ็ด ปีเถาะ (น่าจะศักราช 1103) ตริศก

แล้วทรงพระกรุณาส่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีสรรเพชญ์ขึ้นใหม่ พระวิหารนั้นอย่าให้ทึบมณฑปเลย ให้ทำเป็นหลังคาเหมือนวิหารทั้งปวง ทำพิเศษจึงแล้ว

พระที่นั่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระกรุณาส่งกรมพระราชวังให้รื้อลงทำใหม่ สิบเดือนจึงสำเร็จ วัดพระรามชำรุด ให้ปฏิสังขรณ์พิเศษจึงสำเร็จ...”¹³

แผ่นดินเจ้าฟ้าดอมะเตือ ซึ่งเป็นกรมขุนพรพินิต

“...ครั้น ณ เดือนห้า ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ลู่ ศักราช 1121 ปีเถาะ เอกศก...แล้วให้ปฏิสังขรณ์หลังคาพระมณฑปพระพุทธรูป หุ้มทองสองชั้น ลั่นทองสองร้อยสี่สิบ พระองค์ทรงฉลองถวายไทยทานแก่พระสงฆ์ แลถวายกวนโศกเป็นอันมาก...”¹⁴

การสร้างกรุงเทพฯ ขึ้นมาใหม่ให้เหมือนกรุงศรีอยุธยาในอดีต ที่ล่มสลายจากศึกสงคราม แสดงให้เห็นถึงทัศนะในการอนุรักษ์ที่ต้องรื้อฟื้นความยิ่งใหญ่ของเมืองหลวงเก่า ดังเช่นการปฏิสังขรณ์วัดหลวงเก่าในอดีต แต่กรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ยังเป็นเมืองขนาดเล็กของราชอาณาจักรที่เพิ่งเกิดใหม่ ความมั่งคั่งของราชอาณาจักรสั่งสมขึ้นจากการค้าขายทางทะเลกับต่างประเทศ ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชทรัพย์พอที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา อีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามและวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ให้มีความยิ่งใหญ่อย่างเห็นกันอยู่ในทุกวันนี้ จุดหมายเหตุทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่พระศรีบูรพาจารย์แต่งในรัชกาลที่ 3 ทำให้เราทราบรายละเอียดในการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถวัดนั้นอย่างชัดเจนว่า แต่ละส่วนของอุโบสถนั้นซ่อมแซมอย่างไร เช่น

"... मुखหน้าหลังสิ่งมาดุดังประดับด้วยแก้วอินทนิล แลกระเบื้องบางแห่งหักเคาะกะเทาะชำรุดร้าวรานร้าวยุ่นั้น ก็เลือกคัดจัดสรรกระเบื้องที่ดีสีดั่งอย่างวางสอดเสียดแทรกลงคงตามที่มิให้มั่วร้าว แต่ตัวข้อฟ้า ทางหงส์ นาคสะดุ้ง เดิมนั้นชำรุดผุพังทั้งสิ้นเอาการมิได้ให้รื้อลง ทรงพระมหากรุณาโปรดสั่งนายช่างทหารใน ให้เลือกจัด คัดหาไม้ที่สนิทเนื้อดี ไม่มีแตกร้าวรานมาเลื่อยผ่าฟันไสทำข้อฟ้า จัดไม้หน้าใหญ่ทำนาคสะดุ้ง ทางหงส์ ใบระกา มิให้มีที่ต่อ...ซึ่งเชือกตะพานชักข้อฟ้าตัวลายองเดินก้านขึ้นไปปรับเปลี่ยนใหม่ได้ถ้วนครบตามที่..."

ส่วนการซ่อมฐานกำแพงนั้น

"...เหล่าพวกพนักงานที่ทำการพื้นล่างระดมชุดเคาะ แสพบุนเก่าที่ฐานซุกซี้สูงสี่ศอก...ประสมปูนใหม่บวกเกลี้ยงกวาดวางประตักคัดลวดบัวหน้ากระดานถือปูนผิว..."

สำหรับผิวผนังโบสถ์

"...พื้นผนังพระอุโบสถนั้นกว้างใหญ่...เดิมลงรักพื้นชาดปิดทองลายรดน้ำเป็นนกนาคเครื่องแย่งทรงข้าวบิณฑ์ดอกในครั้งนั้นหลายปีมามีเทือกรักพื้นผนังต้องแตกดลมิก็รื้อแยกแตกกะเทาะไป ไม่ทนทานหายยี่นิจริฐิตกาลไม่ จำจะยกอย่างใหม่ให้มันคงดียิ่งกว่าเก่า...จึงทรงพระมหากรุณาโปรดสั่งช่างเขียนให้เขียนแบบอย่างใหม่ ระบายหลายอย่างต่างๆ กันขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ทรงเลือกได้แบบอย่างต้องตามพระราชประสงค์ ส่งให้ช่างแกะๆ พิมพ์ ดีพิมพ์ดินเป็นนกนาก้านเครื่องแย่งประจายามดอกในเคลือบสีเหลือง ก่อเตาเผาพิมพ์ดินให้สุกดี เตรียมไว้ให้พอประดับพื้นผนัง และปูนผนังนั้นเป็นปูนเก่าผุพังชำรุดให้ขุดแสะออกเสีย ประสมปูนใหม่บวกพื้นกวาดเกลี้ยงเรียบราบอาบรักไว้...จึงให้ระดมช่างหลวงสมทบกับพระภิกษุ สามเณร ช่างกระจก จัดพิมพ์ดินสุกเคลือบสีที่ท้าวไว้ขึ้นประดับกระซิบรัก พื้นผนังวางจันทะก้ามปูอยู่ริมรอบนอก แล้วติดกนกเป็นเครื่องแย่งทรงข้าวบิณฑ์ ดอกในระหว่างช่องช่องพื้นผนังหาเทือกรักสมุกกระซิบ ตัดกระจกเหลืองประดับ ดูงามดูจลึงแก้วบุษราคัมน้ำทอง..."¹⁵

จะเห็นได้ว่าการอนุรักษ์พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น เน้นที่การรื้อฟื้นความสวยงามดังเดิม อันเป็นแนวทางบูรณะแบบจารีตประเพณีตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา และการอนุรักษ์แบบนี้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามก็ทำสืบเนื่องต่อกันมาอีกในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการปฏิสังขรณ์ทั่วทั้งวัดอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2425 เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบร้อยปี¹⁶

แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า การบูรณะวัดและวังจะต้องแบบลอกผิวใหม่แบบวัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกครั้งไป ในบางกรณีที่มีการบูรณะหมายถึงการทำตามแบบของเดิมจริงๆ อย่างเช่นกรณีบูรณะพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่นกัน ความว่า

"...ในปีวอกนั้น พระยาราชสงครามช่างทหารใน กราบทูลว่าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทชื้อและตัวไม้ ไม่ได้เปลี่ยนครั้งก่อนนั้นผุเปื่อยไป เป็นที่น่ากลัวจะต้องทำใหม่ จึงโปรดให้พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาเป็นแม่กองคุมตำรวจและช่างทหารใน ให้รื้อเปลี่ยนตัวไม้ใหม่ พระยาศรีพิพัฒน์ทำครั้งนั้นไม่ให้ตัวไม้ผิดแบบเก่าจนสักนิ้ว 1 ด้วยถ่ายแบบทุกตัว"¹⁷

เมื่อการซ่อมบูรณปฏิสังขรณ์ปูชนียสถานเป็นการทุ่มเทอย่างสุดชีวิตด้วยความเคารพศรัทธา จึงแน่นอนว่าสำหรับผู้ที่ทำผิดคิดทำลายสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนานี้ ย่อมถูกถือว่าไม่ไช้คนและต้องถูกลงโทษอย่างรุนแรงถึงตายด้วยวิธีอันโหดร้ายและพิลึกพิลั่นสำหรับทัศนะคนปัจจุบัน ดังปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งเป็นกฎหมายหลักในการปกครองของไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา ว่า

“...47 มาตราหนึ่ง ผู้ใดทุจริตจรรยาบรรณเข้าเป็นโจร ลักเอาองค์พระพุทธรูป (ทอง หนัก เงิน แก้ว สำฤท ทองแดง ดีบุก) แลสิ่งใดซึ่งเป็นรูปพระปติมากรอยู่นั้นไป (ขาย ทำลาย) ก็ดี เอาไปหมิ่นทอนขายแลเอาไปหมิ่นทอนท่างาย จับได้ที่ใดๆ ก็ดี ให้เกาะกุมมันเอาตามเอาพวกเพื่อนรู้เห็นเป็นเพื่อนซื้อขายทำด้วยกันจงได้ ถ้าเป็นสิ่งใดโดยคำโจรให้ทวนด้วยลวดหนึ่ง 60 ที่ ให้ตัดตีนส้นมือพวกเพื่อนทั้งนั้นเสีย แล้วให้ไหมเป็นเบี้ยคล 700000 บุกพระพุทธรูปนั้น ส่วนโจรแลพวกมันนั้นให้ฆ่าเสีย ใช้บาปมันจงล้างแล้ว

...49 มาตราหนึ่ง โจรมัจฉาธิฐิลองทองพระ พิจารณาเป็นสัง ให้เอาตัวมันไปยั้งตแลงแกงให้เผาเหล็กจงแดงประทับ ตัวมันให้มันลอกดั่งมันแก่พระนั้นบ้าง ใช้บาปกำมันเสียยังแล้ว ถ้าโจรนั้นขุดล้างพระพุทธรูป พระสถูป (พระเจดีย์ วิหาน) พระศรีมหาโพธิ์ จับได้พิจารณาเป็นสัง ให้ตัดนิ้วมือเสีย ถ้าหมิ่นตัดนิ้วมือให้ทวนด้วยลวดหนึ่ง 60 ที่...

...51 มาตราหนึ่ง พี่น้องพ้องพันข้าคนปู้ใดลักลอกองค์พระพุทธรูป ลอกล้างพระสถูปเจดีย์ แลพื้นพระศรีมหาโพธิ์ ล้างพระวิหารกุฏิสถานะ ซาลา เจ้า (ไพร่ทาส) รู้ว่าทำร้าย มิเอาตัวมาถวายแก่พระผู้เป็นเจ้า แลหมิ่นได้เอามาวางยังพระ พระนครบาล ให้ลงโทษในรวางมีด 8 สถานๆ หนึ่ง ให้ฆ่าเสีย...

...52 มาตราหนึ่ง มีผู้ล้างล้างกุฏิสถานสถานซาลา ท่านให้เอามันทำให้ให้ทวนลวดหนึ่ง (60 30) ที่ แล้วให้อายัดไป แกนายมัน ถ้าลักขุดพระพุทธรูป ขุดพระสถูป พระวิหาร ให้ลงโทษ 3 ประการๆ หนึ่ง ให้ฆ่าเสีย ประการหนึ่งให้ตัดนิ้วมือเสีย ประการหนึ่งให้ทวนด้วยลวดหนึ่ง 60 ที่”¹⁸

ท่ามกลางความรุนแรงเข้มงวดในการรักษาโบราณสถาน ปุชนียสถาน ทางกฎหมาย ในโลกแห่งวรรณกรรม สุนทรภู่ ได้เสนอแง่มุมในการมองโบราณสถานอย่างน่าสนใจยิ่งในแง่ที่เป็นตัวสร้างความทรงจำ อารมณ์สะเทือนใจและความไม่เที่ยงแท้แน่นอนในลักษณะโรแมนติกแบบพุทธ อย่างเช่นที่รจนาไว้ในนิราศพระบาท ในวรรคสำคัญที่พรรณนาอย่างน่าประทับใจต่อซากปรักหักพังของกรุงศรีอยุธยาว่า

“...ถึงคลองสระประทุมมานาวราย
ทั้งวังหลวง วังหลัง ก็ร้างรกร
ดูปราสาทราชวังเป็นรังกา
อนิจจาธานีสิ้นกระษัตริย์
แม้กรุงยังพรั่งพร้อมประชาชน
มโหรีปี่กลองจะก้องกึก
ดูพารานาคิดอนิจจัง

น้ำใจหายเหินศรีอยุธยา
เห็นนกหกดขี่แค้นนพฤชา
ดั่งป่าช้าพงชัฏสังคณ
เหงามั่งดงเียบไปดั่งไพรสณฑ์
จะสับสนแซ่เสียงทั้งเวียงวัง
จะโครมครึกเซ็งแซ่ด้วยแดรสังข์
ยังได้ฟังแต่เสียงสกุณา...”¹⁹

จะเห็นได้ว่า อานาภาพของโบราณสถานในการสร้างจินตภาพนั้น ไม่ใช่เรื่องของชนชาติใดชนชาติหนึ่งโดยเฉพาะคนไทยเองก็เข้าใจเรื่องเหล่านี้มาอย่างน้อยเกือบสองศตวรรษแล้ว

แรกเริ่มรับอารยธรรมตะวันตก

ประเทศไทยสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นยุคแห่งการเปิดประเทศ รับอารยธรรมตะวันตก อันเป็นผลสืบเนื่องโดยตรงจากการทำสนธิสัญญาบาวริงระหว่างสยามกับอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2398 และกับมหาอำนาจจักรวรรดินิยมยุโรปอื่นๆ และอเมริกาต่อเนื่องมา วัฒนธรรมและความรู้ต่างๆ จากตะวันตกแพร่เข้าสู่อาณาจักรโบราณแห่งนี้ โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ดำเนินการรับอารยธรรมตะวันตกเอง ไม่ว่าจะเป็นภาษา วิทยาศาสตร์ ศิลปะ ตลอดจนแบบแผนการดำเนินชีวิต

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยในประวัติศาสตร์โบราณคดีอยู่มาก ตั้งแต่ยังทรงผนวชเป็นภิกษุ ยาวนานถึง 27 ปี ตลอดสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงจาริกไปในที่ต่างๆ ทั้งเพื่อนมัสการวัดโบราณ และค้นคว้าหาความเป็นมาของโบราณสถานที่ปรักหักพัง เช่นที่ สุโขทัย ลพบุรี และนครปฐม เป็นต้น

ในหนังสือประชุมพระราชอาชญา ทมวต 2 ว่าด้วยโบราณสถาน - ศิลปวัตถุ นั้นได้ทรงมีพระอรราชอาชญาเกี่ยวกับโบราณสถานไว้อย่างน่าสนใจว่า

“...อาคารโบราณในสมัยก่อน ถ้าสร้างไว้แน่นหนา มีกำแพงล้อม ถ้าร้างไปแล้วก็ย่อมจะเร่งทำลายล้างเสีย เพราะเข้าใจว่าข้าศึกศัตรูจะเข้าอาศัย แต่พระราชวังเก่าที่ลพบุรีนั้นรอดจากการถูกรื้อทำลายได้เพราะผู้สร้างคือสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงพระราชอุทิศถวายเป็น วิสุคามสิมา คือเป็นโบสถ์เพื่อที่จะให้ข้าราชการบริพารทำพิธีอุปสมบทถวายพระราชกุศลฉลองพระเดชพระคุณตอนประจวบวันหนึ่ง พระราชวังโบราณนี้จึงเหลือรอดอยู่ได้ เพราะพระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อๆ มา ทรงทราบว่าเป็นวัดไปเสียแล้ว จึงไม่ประสงค์ที่จะไปอยู่ต่อหรือรื้อทิ้ง ปล่อยให้ทรุดโทรมไปเอง ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 3 มีข้าราชการมาเฝ้าที่นั่นสุทธาสวรรค์ในพระราชวังแห่งนี้ เพื่อขนเอาศิลาแลงเป็นวัสดุก่อสร้างไปก่อเจดีย์วัดสระเกศที่กรุงเทพฯ มาบัดนี้พระราชวังนี้ร้างอยู่หรือเสียก็เสียตายเพราะเป็นของโบราณ และผู้รื้อทำลายของโบราณใหญ่ๆ นั้น ก็มักจะไม่นับว่า เกิดเหตุอันร้าย มีเหตุต่างๆ ครั้นจะรื้อฟื้นกลับเป็นวัดใหญ่โตก็คงจะไม่มีพระสงฆ์ใดสามารถรักษาไว้ได้ จึงมีพระบรมราชโองการให้ปฏิสังขรณ์กลับเป็นวังอีกครั้ง แต่ทรงพระราชทานที่ดินกับวัดชิดกู่เก่า ให้เป็นที่ของสงฆ์ใช้แทนที่พระราชวังนี้ และทรงบริจาคพระราชทรัพย์ถึง 600 ชั่ง 700 ชั่งขึ้นไป ใช้แทนราคาอิฐปูนของวังเก่านี้ที่มีผู้รื้อเอาไป โดยทรัพย์ที่ทรงพระราชทาน ก็นำไปปฏิสังขรณ์ วัดที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและพระราชชนกของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น คือ วัดชุมพลนิกายารามและวัดเสนาสาราม รวมถึงวัดชิดกู่ที่สร้างติดพระราชวังเก่าลพบุรีแห่งนี้...”²⁰

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์โบราณสถานนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสืบค้นหลักฐานเก่าอย่างถี่ถ้วนยิ่ง ว่าใครเป็นเจ้าของเดิม และใช้ทำอะไร ในกรณีที่มีการใช้อาคารเกี่ยวข้องกับการพระศาสนาแล้ว ต้องไม่ให้การพระศาสนาเสียประโยชน์ หากจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยของอาคารของบรรพชนมาเป็นอาคารของมรวาส

ความเอาใจใส่ในหลักฐานดั้งเดิมของโบราณสถานนั้น มีมาแต่ครั้งยังทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณมหาเถระ ในสมัยรัชกาลที่ 3 เสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ทรงสนพระทัยว่าซากโบราณสถานนั้นมีรูปลักษณะเดิมเช่นไร

“...เมื่อแต่ก่อนยังไม่ได้เสด็จไปถึงถวัลยราชสมบัติ ได้เสด็จไปนมัสการหลายครั้ง...ได้ชั้นสูตร ขุดลงไปดูลึกสองศอกสามศอกบ้าง ทางอิฐยาวศอกหนึ่งหน้าใหญ่สิบสองนิ้ว หน้าน้อยหกนิ้วก็เป็นพื้นอยู่ พิเคราะห์ดู เห็นว่าจะเป็นพระเจดีย์เดิมจะพังลงมา มีผู้ศรัทธามาเกลี้ยอิฐให้เป็นเกาะขึ้น แล้วมาก่อเป็นพระเจดีย์กลมขึ้นอีกคราวหนึ่ง...”²¹

ต่อจากนั้นทรงสันนิษฐานรูปแบบเดิมตามความรู้ของพระองค์ แล้วสั่งให้ช่างการทำแบบจำลองเพื่อปฏิสังขรณ์

“...จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ช่างนายทหารใน ต่อตัวอย่างถวายเป็นรูปพระเจดีย์กลม ตัวอย่างพระเจดีย์ตามรูปแบบเดิมเสร็จแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ คือสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ เป็นแม่กองเจ้าของการ...ได้ลงมือถากดินไม้บนองค์พระ...ให้ซื้อเอาอิฐที่มีผู้รื้อขายที่วัดเก่าๆ บ้าง และให้ทำขึ้นบ้าง ก่อเป็นฐาน...”²²

การที่เอาใจใส่ในโบราณสถานมากก็เป็นเพราะทรงมีพระราชดำริต่างไปจากทัศนะเดิมของคนไทย โดยมีพระราชดำริว่าโบราณสถานมีคุณค่า เป็นเครื่องประดับพระนคร สมควรที่คนไทยจะต้องช่วยกันดูแลรักษา ดังปรากฏในหมายเหตุ

เขตรังวัดผู้ร้ายชุดวัด (วันเสาร์ เดือน 9 แรม 3 ค่ำ ปีชาล ฉศก (พ.ศ. 2397))

“...ให้กรมพระนครบาลมีหมายประกาศทั่วไปว่า ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าที่วัดอาราม เจดียสถานใดๆ มีผู้ร้ายชุดคัดทำลายในพระอุโบสถ วิหาร พระเจดีย์ พระพุทธรูป ให้ชำรุดหักพังลง ให้ชาวบ้านที่อยู่ในรางวัด 4 เส้น รอบที่นั้นเข้าชื้อกันมาทำคำตราลिनร้องเรียนแก่นายอำเภอรั้งแขวงกรมการเสียในเร็วๆ ภายในเดือนหนึ่ง...”

“...ซึ่งมีพระราชบัญญัติมาทั้งนี้ เพื่อจะให้ชาวบ้านเอาใจใส่วัดวาอารามใกล้บ้านของตัว ไม่ปล่อยให้ผู้ร้ายชุดเสียทำลายเสีย เพราะของที่เป็นของท่านทำได้ สร้างไว้แต่ก่อนด้วยอิฐ ปูน ศิลาใดๆ ใหญ่ก็ดี เล็กก็ดี **ถึงจะเก่าคร่ำคร่าชำรุดทรุดโทรมไปแล้ว ก็ยังเป็นเครื่องประดับพระนครอยู่**”²³

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามถูกคุกคามอย่างหนักทางการเมือง การทหาร จากมหาอำนาจจักรวรรดินิยมอังกฤษและฝรั่งเศส ส่งผลให้สยามต้องรับแรงปฏิรูปประเทศอย่างกว้างขวางในทุกๆ ด้าน ทั้งด้านการเมือง การปกครอง เทคโนโลยี และวัฒนธรรม ทั้งนี้เพื่อนำประเทศเอาตัวรอดจากการถูกยึดครอง ไปสู่ความทันสมัยทางวัตถุ ยุโรปและอเมริกา แต่ขณะเดียวกันพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงริเริ่มพระราชกรณียกิจบางอย่าง ที่มุ่งรักษาและเผยแพร่มรดกวัฒนธรรมที่มีมาอย่างยาวนานของชนชาติสยามไว้ อย่างเช่น ดำเนินงานด้านการพิพิธภัณฑ์ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งหอมิวเซียมขึ้นที่หอคองคอเดีย (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นศาลาสหทัยสมาคม) ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 เพื่อจัดแสดงของแปลก โบราณ และของที่ผู้มีฝีมือประณีตบรรจง²⁴ นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้จัดการหอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนครในปี ร.ศ. 124 เพื่อเป็นแหล่งรวบรวมหนังสือต่างๆ เป็นประโยชน์แก่วิชาความรู้ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับอารยธรรมไทยโบราณและศาสนาพุทธ²⁵ ทั้งสองหน่วยงานนี้ต่อไปจะเป็นหลักของประเทศในการดูแลโบราณสถาน

ความสนพระทัยในโบราณสถานแสดงให้เห็นชัดเจนในคราวรัตนโกสินทร์ศก 126 (พ.ศ. 2450) ในพระราชโองการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเกลึงถวัลยราชสมบัติได้ 40 ปี เท่ากับสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีที่ 2 โปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลรัชชมงคลที่กรุงเก่า (พระนครศรีอยุธยา) เพื่อทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระรามาธิบดี พระองค์ที่ 2 กับพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น อันได้เสวยราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่แรกสร้าง ตลอดลงมาจนถึงกรุงธนบุรีทุกพระองค์ด้วย การเสด็จพระนครศรีอยุธยาเป็นเวลาถึง 5 วัน ตั้งแต่วันที่ 29 พฤศจิกายน จนถึงวันที่ 3 ธันวาคม ร.ศ. 126 เพื่อประกอบพระราชพิธีเป็นโอกาสให้มีการสำรวจ แลดูถ้ำภูมิจานของกรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งแรกในรอบร้อยปีหลังเสียกรุง เพื่อจัดสร้างพลับพลาประกอบพระราชพิธีต่างๆ ในคราวนั้น ได้เสด็จพระราชดำเนิน **ทอดพระเนตรที่โบราณต่างๆ** ในพระราชวังกรุงเก่า กับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการประชุมตั้งโบราณคดีสโมสรสำหรับสืบสวนเรียบเรียงเรื่องราวของกรุงสยามแต่โบราณมา ทรงเลือกสรรพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการเป็นสมาชิก โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงรับดำรงตำแหน่งประธานฯ ในวันที่ 2 ธันวาคม²⁶

ความจริงพระราชประสงค์ที่จะให้มีการชุดค้นตรวจสอบแผนผัง ฐานปราสาทราชฐานทั่วทั้งพระราชวังเก่าของพระนครศรีอยุธยา เพื่อเป็นพยานประกอบพงศาวดารแสดงความเจริญรุ่งเรืองของสยามนั้น มีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2440 เมื่อทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลกรุงเก่า เป็นผู้ดำเนินการสำรวจชุดค้น แต่เนื่องด้วยขาดงบประมาณและกำลังคน งานชุดค้นจึงดำเนินไปเพียงเล็กน้อย และเริ่มมาดำเนินการมากในปี พ.ศ. 2449 เพื่อให้รับกับงานพระราชนิพนธ์รัชชมงคลในปี พ.ศ. 2450 ดังกล่าว²⁷

การปฏิบัติการในครั้งนั้น **น่าจะเป็นการอนุรักษ์โบราณสถานในลักษณะเป็นพื้นที่กว้างขนาดเมืองเป็นครั้งแรก** รวมทั้งมีการสำรวจวัดโบราณและการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งโบราณสถาน เหมือนเช่นการทำทะเบียนโบราณสถานเป็นครั้งแรกของสยาม

นอกจากนี้ยังทรงมีพระราชกระแสรับสั่งในการปฏิสังขรณ์พระปรางค์วัดอรุณฯ ในเชิงอนุรักษ์แบบที่ไม่เคยมีมาก่อน ดังนี้

“...การซ่อมแซมพระปรางค์วัดอรุณและบริเวณ ต้องตั้งใจว่าจะรักษาของเก่าที่ใช้ได้ให้หมด ถึงจะสีหม่นหมองเป็นของเก่ากับใหม่ต่อกัน เช่น รูปเขียนภาพลายเพดาน เป็นต้น อย่าได้พยายามที่จะไปแต่งของเก่าให้ดูสดเท่าของใหม่ ถ้าหากว่ากลัวดำที่เรียกว่าต่าง ให้พยายามที่จะผสมสีใหม่ให้อ่อนลง อย่าให้สีแหลมเหมือนที่ใช้อยู่เดี๋ยวนี้ พอให้กลืนไปกับสีเก่าลวดลาย พืชพรรณอันใดก็ตามให้รักษาไว้ตามรูปเก่า จะเปลี่ยนแปลงแห่งใด สิ่งใดให้ดีขึ้น ต้องให้ทราบมูลก่อน”²⁸

การอนุรักษ์โบราณสถานแบบสากล และปรากฏการณ์ของความขัดแย้ง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การคุกคามจากภายนอกประเทศลดน้อยลง แต่ภายในประเทศเกิดความไม่มั่นคงขึ้น เนื่องจากมีผู้คิดเปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ ความไม่มั่นคงของราชบัลลังก์ทำให้พระองค์ทรงประกาศอุดมการณ์แห่งชาติให้คนไทยยึดถือ นั่นคือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ทรงเน้นให้คนไทยรักชาติและหยิ่งในประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชนชาติไทยอย่างเข้มข้น ผ่านวรรณกรรมพระราชนิพนธ์ในเชิงชาตินิยมเป็นอันมาก โดยเฉพาะวรรณกรรมเชิงประวัติศาสตร์ อันที่จริงความสนพระทัยในประวัติศาสตร์โบราณคดีของสยามของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ มีมานานก่อนเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ เพราะทรงศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดในประเทศอังกฤษ เมื่อเสด็จนิวัติประเทศสยามแล้วทรงเสด็จพระราชดำเนินไปสำรวจโบราณสถานที่เมืองสุโขทัย ในปี พ.ศ. 2450 ในหนังสือ “เที่ยวเมืองพระร่วง” พระราชนิพนธ์ไว้ว่า

“...แต่นอกจากที่จะเล่าเรื่องไปดูโบราณสถานต่างๆ ให้หนักเลงโบราณคดีฟังและออกความเห็น หวังใจว่าหนังสือเล่มนี้จะมีผลอย่างอื่นบ้างคือประการหนึ่ง บางทีจะทำให้คนไทยรู้สึกขึ้นมากบ้างว่าชาติไทยไม่ใช่ชาติใหม่ และไม่ใช่ชาติที่เป็นคนป่าหรือที่เรียกตามภาษาอังกฤษ “อันคิวิไลซ์” ชาติไทยเราได้เจริญรุ่งเรืองมามากแล้ว...คนไทยโบราณมีแต่คิดและอุตสาหะทำสถานที่ใหญ่โตงดงามขึ้นไว้ให้มั่นคง คนไทยสมัยนี้มีแต่เรือถอนของเก่าหรือทิ้งให้ไหม้และมัวหลงนิยมของใหม่...ยังในส่วนข้างของไทยเรา ซึ่งเวลานี้อยู่ข้างจะไหม้มากนั้น บางทีถ้าได้ดูรูปสถานที่และลวดลาย ซึ่งได้พยายามฉายรูปมาพิมพ์ไว้ในหนังสือนี้ จะเกิดความรู้สึกขึ้นได้บ้างว่าฝีมือช่างไทยเราได้เคยดีมาแต่โบราณแล้ว หากมาทักกันให้เลิกกันไปเองจึงได้ไหม้หนัก และจึงได้พากันมัวหลงนึกไปเสียว่าวิชาช่างของเราเลวนัก ต้องใช้ตามฝรั่งจึงจะงาม ที่จริงฝีมือและความคิดของเขากับของเราก็งามด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่งามไปคนละทาง...”²⁹

ในรัชกาลนี้จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารงานทางศิลปวัฒนธรรมขึ้นหลายประการ เช่น การตั้งกรมศิลปากรขึ้นในวันที่ 27 มีนาคม ร.ศ. 130 ทรงมีพระราชประสงค์ให้กรมศิลปากรทำหน้าที่การช่างที่เป็น**ประณีตศิลป์** โดยแยกมาจากส่วนงานเดิมที่ขึ้นอยู่ในกรมโยธาธิการของกระทรวงโยธาธิการ และยก**กรมพิพิธภัณฑ**จากกระทรวงธรรมการเดิม มารวมอยู่ด้วยกัน มีผู้บัญชาการกรมขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดิน³⁰ นอกจากนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปิดหอพระสมุดสำหรับพระนครแห่งใหม่ขึ้นที่หน้าวัดมหาธาตุ ในวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2459 เป็นการขยายกิจการหอสมุดให้มั่นคงขึ้นเพื่อส่งเสริมวิชาการเกี่ยวกับชนชาติไทยและศาสนาพุทธ” ในปี พ.ศ. 2466 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกกฎหมายอนุรักษ์โบราณสถานในยุคสมัยใหม่เป็นครั้งแรกชื่อ “ประกาศจัดการตรวจรักษาของโบราณ” กฎหมายฉบับนี้กล่าวถึงคุณค่าของโบราณสถานในแง่**วิชาการและวัฒนธรรม** และกำหนดหน้าที่และผู้รับผิดชอบในการคัดเลือกและดูแลโบราณสถานดังกล่าว ดังนี้

“...ในสยามประเทศนี้มี**ของโบราณ** เช่น **เจดีย์สถานและวัตถุต่างๆ** ซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและช่างผู้ชำนาญศิลปศาสตร์ได้สร้างไว้แต่ปางก่อนเป็นอันมาก ของโบราณเช่นกล่าวย่อมเป็น**หลักฐานในพงศาวดาร** และเป็น**เครื่องอุปกรณ์การตรวจตราหาความรู้โบราณคดีต่างๆ** อันเจริญประโยชน์และเกียรติยศของบ้านเมือง เพราะฉะนั้นบรรดาอารยประเทศจึงถือว่าเป็นหน้าที่ของรัฐบาลจะต้องเอาเป็นธุระเกื้อกูลการตรวจตรารักษาของโบราณอันมีอยู่ในประเทศของตน ของโบราณอันมีในพระราชอาณาเขตต์สยามประเทศนี้ ที่มีพนักงานดูแลรักษาอยู่ตามสมควรแล้วก็มี ที่ยังทอดทิ้งมิได้มีผู้พิทักษ์รักษา ก็มี...”

ทรงพระราชดำริเห็นว่า “...การงานของหอพระสมุดฯ มีเกี่ยวเนื่องด้วยเรื่องสอบสวนโบราณคดีเป็นพื้น และมีกรรมการที่สามารถจะทำการอยู่แล้วสมควรจะเพิ่มหน้าที่กรรมการหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร ให้เป็นพนักงานอำนวยความสะดวกตรวจตรารักษาของโบราณด้วยอีกอย่างหนึ่ง...”

- ข้อ 1 ให้พิเคราะห์เลือกสรรและกำหนดว่าของโบราณแห่งใดและสิ่งใด ควรจะตรวจตราไว้สำหรับบ้านเมืองบ้าง
- ข้อ 2 ให้คิดอ่านวิธีการตรวจตรารักษาของโบราณ ซึ่งสมควรจะรักษาไว้สำหรับบ้านเมือง
- ข้อ 3 ให้ตรวจตราและเป็นที่ปรึกษาแนะนำเจ้าหน้าที่และผู้อื่นซึ่งเป็นพนักงานตรวจตรารักษาของโบราณ
- ข้อ 4 ให้พูดจาว่ากล่าวในเรื่องการตรวจตรารักษาของโบราณได้ตรงต่อเจ้ากระทรวง ทบวงการ หรือเทศาภิบาล และผู้อื่นตามซึ่งเห็นควรแก่ประโยชน์ของการนั้น
- ข้อ 5 ให้ทำรายงานที่ได้จัดทำ นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายไม่น้อยกว่าปีละครั้งหนึ่งเป็นกำหนด

ประกาศมา ณ วันที่ 17 มกราคม พระพุทธศักราช 2466³²

จากกฎหมายฉบับนี้ กล่าวได้ว่าสยามได้เริ่มศักราชใหม่ในการอนุรักษ์โบราณสถานตามแบบอย่างของสากลแล้ว ณ บัดนั้น

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างปี พ.ศ. 2468 – 2477 นั้น เป็นช่วงเวลาที่สยามตกอยู่ในความยุ่งยากทางเศรษฐกิจและการเมืองที่สะสมมาตั้งแต่รัชกาลก่อน จนเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมือง เกิดการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบ “ประชาธิปไตย” ขึ้นในสยาม ในปี พ.ศ. 2475 เหตุการณ์ทางการเมืองไม่ใช่เรื่องสำคัญเพียงอย่างเดียวในรัชสมัยนี้ การอนุรักษ์โบราณสถานมีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาไปอย่างมากเช่นกัน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้มีบทบาทอย่างสูงในการกำหนดแนวทางการบูรณะโบราณสถาน ในยุคนั้น ในฐานะนายกรัฐมนตรีตติยสภา ทรงแสดงปณิธานแก่เทศาภิบาล ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสำหรับพระนคร เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2473 **เรื่องสงวนของโบราณ** ไว้ค่อนข้างละเอียดในหลายๆ ประเด็น อาทิ ทรงกำหนดของโบราณเป็น 2 ประเภท คือ ของซึ่งไม่พึงเคลื่อนที่ได้ เป็นต้นว่าเมืองและปราสาทราชวัง วัดทั้งเทวาลัย ตลอดจนบ่อกรุและสะพานหิน...เรียกว่า “โบราณสถาน” ส่วนของโบราณซึ่งอาจเอาเคลื่อนที่ได้ เป็นต้นว่า ศิลาจารึก พระพุทธรูป เทวรูป ตลอดจนเครื่องใช้เครื่องประดับต่างๆ ...เรียกว่า “โบราณวัตถุ” และของมีอายุกว่าร้อยปีขึ้นไปเป็นของโบราณ ถ้ายังไม่ถึงร้อยปีไม่นับว่าเป็นของโบราณ ที่เอาร้อยปีเป็นเกณฑ์ก็เป็นแต่สมมติเพื่อสะดวกแก่การตรวจ เพราะของที่อายุยังไม่ถึงร้อยปีมีมาก และมักมีผู้รู้พอจะสืบเรื่องได้ไม่ยากเหมือนของที่เก่าก่อนนั้น...”³³ ความสำคัญของของโบราณนั้นทรงระบุเกณฑ์ไว้ 2 ประการ

“...คือเป็นของสำคัญในพงศาวดารอย่างหนึ่ง กับที่เป็นของสำคัญในทางศิลปศาสตร์ คือเป็นแบบอย่างและมีมีชื่อข้างอีกอย่างหนึ่ง”³⁴

ซึ่งนับว่าเป็นคุณค่าพื้นฐานของโบราณในทัศนะสากล ส่วนวิธีการรักษานั้นทรงกล่าวว่า

"...วิธีสงวนโบราณสถานกำหนดการที่ทำเป็น 3 อย่าง อย่างที่ 1 คือ **การค้น** ให้รู้ว่ามีโบราณสถานอยู่ที่ไหนบ้าง... เพื่อจะทำบัญชีและหมายลงแผนที่สยามไว้เป็นตำรา อย่างที่ 2 **การตรวจ**...พิจารณาดูให้รู้ว่าเป็นของอย่างไร สร้างในสมัยใด และเป็นของสำคัญเพียงใด... อย่างที่ 3 **การรักษา** ซึ่งนับว่าเป็นการยากยิ่งกว่าอย่างอื่น เพราะโบราณสถานในประเทศนี้มีมาก... จำเป็นต้องกำหนดลักษณะการรักษาเป็น 3 ชั้น คือชั้นต่ำเป็นแต่ห้ามปรามมิให้ผู้ใดรื้อทำลายโบราณสถานที่ต้องสงวน ชั้นกลางจัดการถากถางที่บริเวณและคำจุนป้องกันตัวโบราณสถานมิให้หักพังอีกต่อไป...การรักษาโบราณสถานซึ่งนับว่าเป็นชั้นสูงนั้น คือปฏิสังขรณ์ให้คืนดีอย่างเดิม เรื่องนี้ฝรั่งเศสกำลังพากเพียรทำที่นครมราชบัณฑิตยสภาที่กำลังลงทำที่ปราสาทสามยอด เมืองลพบุรีดูแห่งหนึ่ง..."³⁵

จะเห็นได้ว่าทัศนะของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นแบบตะวันตกอย่างชัดเจนและทรงเข้าใจเป็นอย่างดี นอกจากนั้น ยังทรงรู้ถึงนิสัยชอบปฏิสังขรณ์ รื้อ แกะไขโบราณสถานตามใจชอบจนเสียของโบราณ จึงทรงขอให้เทศาภิบาลคอยดูแลการปฏิสังขรณ์ของชาวบ้านให้อยู่ในกฎ 3 ข้อ คือ ข้อ 1 การปฏิสังขรณ์ให้ทำตามแบบเดิม อย่าเปลี่ยนแปลงรูปร่าง ลวดลายตามชอบใจ ข้อ 2 อย่ารื้อทำลายโบราณสถานที่สำคัญเพื่อจะสร้างของใหม่ขึ้นแทน และข้อ 3 ไม่ควรให้ของสร้างใหม่ เช่น เจดีย์บรรจุอัฐิ ขึ้นใกล้ชิดกับโบราณสถานที่เดิม **"ด้วยจะพาให้ของโบราณเสียสง่า"**³⁶

การที่มีพระดำรัสห้ามปรามการปฏิสังขรณ์นั้น เป็นเพราะขณะนั้นพระครูบาศรีวิชัยกำลังเริ่มโครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดโบราณในภาคเหนืออย่างขนานใหญ่ โดยไม่คำนึงถึงการรักษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์แต่อย่างใด มุ่งแต่จะทำให้วัดมีสิ่งก่อสร้างใหม่ที่ใหญ่โต สวยงาม ตามคตินิยมของชาวไทยล้านนา ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้เขียนบันทึกไว้ดังนี้

"...เมื่อปล่อยพระศรีวิชัยกลับไปมณฑลพายัพครั้งหลัง ว่าเจ้าหลวงเมืองลำพูนนิมนต์พระศรีวิชัยให้ไปอยู่วัดจามเทวี ฉันทบุรีสักยี่สิบ โดยนัยหนึ่งให้วัดจามเทวีจะได้รับความทำนุบำรุงพันจากวัดร้าง แต่อีกนัยหนึ่งก็ยิ่งเกิดวิฤตขึ้นด้วยเกรงพระศรีวิชัยจะไปซ่อมแปลงพระเจดีย์ละไว้ ให้ผิดรูปและลักษณะของเดิม เหมือนอย่างไปซ่อมพระเจดีย์วัดสวนดอกที่เมืองเชียงใหม่ แต่ไม่ได้ยินว่ามีการซ่อมแซมวัดจามเทวีอย่างไร ก็นิ่งอยู่..."³⁷

"...เขาบอกว่าพระศรีวิชัยกำลังจะปฏิสังขรณ์วัดเจดีย์เจ็ดยอดที่เมืองเชียงใหม่ ฉันทได้ยั้งกั๊กใจ ด้วยวัดเจดีย์เจ็ดยอดที่เมืองเชียงใหม่กับวัดพระยืนที่เมืองลำพูน เป็นหลักฐานสำหรับพิสูจน์พงศาวดารเกี่ยวข้องกับเมืองพุกาม และวัดจามเทวีเป็นหลักฐานสำหรับพิสูจน์พงศาวดารเกี่ยวข้องกับเมืองละโว้ ถ้าแปลงรูปหรือลักษณะผิดไปเสียกับของเดิม ก็สิ้นหลักสอบพงศาวดารทั้ง 3 แห่ง"³⁸

เมื่อทรงเห็นคุณค่าโบราณสถานในฐานะหลักฐานสอบพงศาวดารในประวัติศาสตร์ดังนี้ จึงมีพระดำริที่จะให้โบราณสถานสำคัญเป็นเขตหวงห้ามการปฏิสังขรณ์ ดังนี้

"...เรื่องป้องกันท่านศรีวิชัยมิให้ไปทำให้โบราณสถานเสียของโบราณนั้น ฉันทเห็นมีทางอย่างเดียวแต่บักประกาศหลวงห้ามตามแห่งที่สำคัญ เช่น วัดเจดีย์เจ็ดยอด วัดกุฎีเต้า ที่เมืองเชียงใหม่ และวัดกุฎี (ซึ่งน่าจะให้เปลี่ยนชื่อเรียกว่าวัดจามเทวี) วัดพระยืน และพระมหาธาตุหริภุญชัยเหล่านี้ นอกจากนั้นจะทำอะไรก็ให้แก่ทำ ถ้าเข้าไปรบกวนแก่ แก่ก็จะเลิกเสียไม่ทำอะไร ราษฎรเลยเกลียดเราไปด้วย..."³⁹

แต่ในสมัยรัชกาลที่ 7 นี้เช่นกัน การบริหารองค์รวฒนธรรมของชาตินั้น เรากลับเห็นการปรับควมรวมองค์กรให้เล็กกระทัดรัด ให้เหมาะกับภาวะเศรษฐกิจของชาติที่กำลังย่ำแย่ การกีดกันงานประณีตศิลปกรรมของกรมศิลปากร ถูกนำไป

รวมกับการกิจด้านวิชาการของหอพระสมุดสำหรับพระนครและงานด้านพิพิธภัณฑ์ เรียกชื่อองค์กรใหม่ว่าราชบัณฑิตยสภา ทำหน้าที่ครอบคลุมทั้งด้านศิลปะวรรณคดี ประวัติศาสตร์และโบราณคดี เรียกชื่อหน่วยงานว่าราชบัณฑิตยสภาตามแบบอย่างประเทศยุโรป⁴⁰ ทำให้เอกภาพในการบริหารงานด้านศิลปะ โบราณคดี และประวัติศาสตร์ เป็นไปอย่างมีเอกภาพมากขึ้น และเป็นไปในเชิงอนุรักษ์นิยม – ชาตินิยมตั้งแต่นั้นมา

เมื่อรัฐบาลประชาธิปไตยขึ้นบริหารประเทศตั้งแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2475 นโยบายส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมเชิงชาตินิยมก็เริ่มต้นขึ้นพร้อมๆ กัน ปรากฏให้เห็นโดยการรื้อฟื้นกรมศิลปากรขึ้นมาใหม่ในวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2476 โดยมีจุดมุ่งหมายในการนำศิลปวัฒนธรรมและโบราณคดีมาปรับใช้การศึกษา การเมือง และเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการเน้นศิลปะลักษณะของชาติไทย เพื่อให้พลเมืองบังเกิดความรักชาติ การฟื้นฟูศิลปกรรมของชาติเพื่อการขายในเชิงเศรษฐกิจ และการส่งเสริมการท่องเที่ยวโบราณสถานของประชาชน⁴¹ ดังนั้นหลังจากตั้งกรมศิลปากรใหม่เพียงปีเดียว กฎหมายอนุรักษ์โบราณสถานฉบับแรกของสยามที่ชื่อว่า “พระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และการพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ พุทธศักราช 2477” ก็ประกาศใช้เป็นกฎหมายที่มีนิยามของโบราณสถานที่ยึดเจนว่า

“อสังหาริมทรัพย์อย่างหนึ่งอย่างใด หรือซากปรักหักพังแห่งอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งอายุหรือลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือความจริงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อันมีอยู่ในสิ่งนั้น เป็นประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์โบราณคดีหรือศิลปกรรม กำหนดให้มีผู้รับผิดชอบคืออธิบดีกรมศิลปากร ทำหน้าที่รักษาโบราณสถาน โดยการจัดทำบัญชีโบราณสถานทั้งหลายที่มีอยู่ในประเทศสยาม และมีอำนาจขอเข้าตรวจโบราณสถานในที่หน่วยราชการอื่นหรือเอกชนอื่นครอบครอง เมื่อขึ้นบัญชีโบราณสถานใดแล้วห้ามทางราชการหรือเอกชนทำลาย แก้ไข เปลี่ยนแปลง โอนหรือย้ายโบราณสถานดังกล่าว ผู้ฝ่าฝืนจะต้องโทษอาญา จำคุก ไม่เกินหกเดือนหรือปรับ ไม่เกินพันบาทหรือทั้งจำทั้งปรับ”⁴²

แต่ตัวทะเบียนโบราณสถานฉบับแรกประกาศตามหลังมา 1 ปี ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2478 กฎหมายอนุรักษ์โบราณสถานฉบับนี้จึงเป็นกฎหมายฉบับแรก ที่มีเนื้อหาครบถ้วนและได้ถ่ายทอดแนวความคิดต่อต้านการปฏิสังขรณ์ และวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพอย่างชัดเจน และเป็นรากฐานกฎหมายอนุรักษ์โบราณสถานของสยามต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 8 จนถึงก่อนมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2478 – 2504) ประเทศไทยอยู่ในช่วงแห่งการปฏิรูปโครงสร้างประเทศอีกครั้งหนึ่ง ภายใต้การนำของระบอบการปกครองประชาธิปไตยเชิงเผด็จการทหาร นำโดยนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นยุคสมัยแห่งการนำประเทศสู่ความทันสมัยด้วยลัทธิชาตินิยมทหารที่เรียกว่า “รัฐนิยม” รวมทั้งการนำพาประเทศเข้าร่วมกับฝ่ายอักษะในสงครามโลกครั้งที่ 2 นโยบายดังกล่าวส่งผลให้ประเทศไทยมุ่งเน้นการปฏิรูปทางวัฒนธรรมของประชาชน และการทำสงครามขยายพื้นที่⁴³ มากกว่าสนใจในเรื่องโบราณสถาน และโดยข้อเท็จจริงแล้ว นอกจากการซ่อมบูรณะวัดวาอารามต่างๆ แล้ว รัฐบาลไทยแทบจะไม่ได้ทำอะไรเลยกับโบราณสถานที่เป็นซากปรักหักพังต่างๆ นอกจากการบันทึกและหักล้างถางพง จนกระทั่งถึงทศวรรษ พ.ศ. 2490⁴⁴

เหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ไม่ได้มีการลงมือบูรณะโบราณสถานทั้งหลายก็คือ กรมศิลปากรไม่รู้วิธีการบูรณะที่ถูกต้องตามหลักสากล แต่ความพยายามที่จะเรียนรู้ก็มีอยู่ ดังจะเห็นจากบทความของหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ที่กล่าวถึงการซ่อมโบราณสถานแบบอนาสโตสิส (Anastylosis) ว่า คือการซ่อมโบราณสถานให้คงรูปในสภาพเดิม

“...มีกฎอยู่ว่าจะไม่ทำอะไรเพิ่มเติมลง หรือประดับประดาลวดลายอะไรให้วิจิตรพิสดารไปมากกว่าของที่มีอยู่ แปลว่ามีอยู่เท่าไรก็เอาไว้เท่านั้น นอกจากที่จำเป็นจริง เช่น “ตัวไม้ตัวหนึ่ง...ท่อนต้นและท่อนปลายยังอยู่ แต่ท่อนกลางขาดหายไป...เช่นนี้จำเป็นต้องทำท่อนกลางขึ้นใส่ เพื่อยึดท่อนต้นและท่อนปลายให้ติดต่อกัน...”

โบราณสถานที่จะซ่อมวิธีนี้ได้สะดวกคือโบราณสถานที่ทำด้วยหินและแลง โดยมีวิธีซ่อมคือ

“ขั้นต้นต้องขุดบริเวณที่โบราณสถานตั้งอยู่ เพื่อตรวจค้นตัวไม้อันเป็นส่วนต่างๆ ของสิ่งก่อสร้างที่หักพัง ตกหล่นลงมาจมอยู่ในดิน เมื่อพบแต่ละชิ้นก็เอามารวมไว้...พิจารณาตัวไม้ชิ้นไหนเป็นส่วนที่พังลงมาจากที่ไหน...เมื่อได้ตัวไม้ครบก็ทำการยกขึ้นปรับหรือเรียงยังที่เดิม มีความลำบากอยู่แต่ที่ตัวไม้ขาดไปมากๆ เท่านั้น แต่ก็ไม่เป็นไร เพราะกฎเขาวัวมีเท่าไร...ก็รักษาไว้เพียงเท่านั้น...”

ตัวอย่างโบราณสถานที่เหมาะสมกับการซ่อมวิธีนี้ได้แก่

“โบราณสถานที่ชาวฮอลันดาซ่อมในชะวา เช่น บูโรพุทโซ และปราบานัน และที่ฝรั่งเศสซ่อมในอินโดจีนคือหมู่บ้านวัด เช่น ตัวนครวัดเอง พระขรรค์ และบันทายไทร เป็นต้น...” สำหรับประเทศไทยโบราณสถานที่เหมาะสมแก่การซ่อมวิธีนี้ได้แก่ วัดพนมวัน ปราสาทหินพิมาย ในจังหวัดนครราชสีมา เขาพนมรุ้ง เมืองต่ำในจังหวัดบุรีรัมย์ วัดพระพายหลวง และวัดมหาธาตุเชิงชัย ในจังหวัดสุโขทัย เป็นต้น...”

ส่วนโบราณสถานที่ทำด้วยอิฐปูน เช่น วัดมหาธาตุ และวัดพระเจดีย์เจ็ดแถวในจังหวัดสุโขทัย วัดพระศรีสรรเพชญ์ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น ไม่สามารถจะทำการซ่อมตามแบบ อนาสโตโลซิสได้ เพราะส่วนต่างๆ ที่หักพังลงมานั้นแตกทะลุไปเสียหมด ไม่คงอยู่ในสภาพเดิม ทั้งๆ เบื้อง ไม่แข็งแรงพอที่จะเอาติดต่อกันให้อยู่ได้”

แม้ว่าจะไม่มีกิจกรรมการอนุรักษ์โบราณสถานโดยตรงในช่วงทศวรรษ 2480 จนถึงครึ่งแรกของทศวรรษ 2490 เพราะนโยบายรัฐบาลที่เน้นการปลูกเร้าทางการเมือง และการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตพื้นฐานของราษฎรให้ทันสมัยแบบสากล รวมทั้งภาวะเศรษฐกิจ “ข้าวยากหมากแพง” เพราะสงคราม กิจกรรมสำคัญเกี่ยวกับโบราณสถานที่จะมีพื้นฐานให้ประเทศไทยเปิดตัวเองสู่สังคมสากลในการอนุรักษ์โบราณสถานในอนาคต คือการเข้าเป็นสมาชิกขององค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก (UNESCO) ซึ่งเป็นองค์กรชำนาญพิเศษด้านวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม

ดังนั้น ในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2492 ด้วยการนำของยูเนสโก ประเทศไทยจึงได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์กรเครือข่ายในอุปถัมภ์ของยูเนสโกทางด้านวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถาน ซึ่งต่อมาภายหลังได้จำแนกหน่วยงานออกเป็น สภานานาชาติว่าด้วยพิพิธภัณฑ (ICOM) (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2489) ศูนย์กลางนานาชาติว่าด้วยการศึกษา การสงวนรักษา และการบูรณะทรัพย์สินทางวัฒนธรรม (ICCROM) (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2502) และสภานานาชาติว่าด้วยอนุสรณ์สถานและที่ตั้ง (ICOMOS) (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2508) เป็นต้น

แนวคิดสากลแต่วิธีการแบบเดิม

โครงการอนุรักษ์โบราณสถานได้เริ่มขึ้นอย่างจริงจังในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2490 โดยในเดือนเมษายน พ.ศ. 2495 จอมพล ป. พิบูลสงคราม เดินทางไปตรวจราชการที่จังหวัดสุโขทัย และได้บันทึกไว้ที่สมุดสั่งการของศาลากลางจังหวัดว่า

“...ควรที่ข้าราชการและประชาชนจะต้องร่วมมือกันบูรณะบ้านเมืองของตนให้เจริญยิ่งขึ้น...”

อีกเหตุการณ์หนึ่งคือการที่นายพลอนุ ประธานอธิบดีแห่งสหภาพพม่า เดินทางมาเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศไทย และมอบเงินจำนวน 200,000 บาท ให้รัฐบาลไทยใช้ในการปฏิสังขรณ์วิหารวัดพระมงคลบพิตร” ทั้ง 2 เหตุการณ์เป็นจุดเริ่มต้นของโครงการบูรณะโบราณสถานครั้งใหญ่ของประเทศไทย

การบูรณะโบราณสถานที่สุโขทัยเริ่มลงมือในปี พ.ศ. 2496 เมื่อคณะรัฐมนตรีเห็นควรที่จะฟื้นฟูบูรณะเมืองเก่าสุโขทัย โดยใช้เงินสลากกินแบ่งของรัฐบาล ขอบเขตงานที่ปฏิบัติ ได้แก่ การขุดค้น การขุดแต่งโบราณสถาน งานบูรณะโบราณสถาน และงานสำรวจผังเมืองและการกำหนดเขตโบราณสถาน โดยเฉพาะงานบูรณะโบราณสถานนั้นยึดแนวทางปาฐกถาเรื่องสงวนของโบราณของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นหลัก คือไม่บูรณะต่อเติมให้ผิดจากรูปเดิม และเสริมความมั่นคงโดยการก่ออิฐของเดิมปิดรอยขุดค้นด้านนอก การบูรณะดำเนินมาจนถึงปี พ.ศ. 2507 โบราณสถานได้รับการบูรณะไป 19 แห่ง ทั้งภายในและภายนอกกำแพงเมือง ทั้งหมดเป็นโบราณสถานที่สำคัญ เช่น วัดมหาธาตุ วัดศรีสวาย วัดสระศรี และวัดตระพังทองกลาง เป็นต้น⁴⁸ ผลงานของกรมศิลปากรได้รับการยอมรับจากรัฐบาลให้ขยายการบูรณะออกไปครอบคลุมแหล่งโบราณสถาน ที่อำเภอศรีสัชนาลัยและจังหวัดกำแพงเพชร และโครงการนี้พัฒนามาเป็นอุทยานประวัติศาสตร์แห่งแรกของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2519

โครงการบูรณะที่น่าสนใจอีก 2 โครงการ ได้แก่ การบูรณะปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ระหว่างปี พ.ศ. 2505 – 2514 และการบูรณะปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ระหว่างปี พ.ศ. 2514 – 2530 งานบูรณะปราสาทหินพิมายเป็นความช่วยเหลือของรัฐบาลฝรั่งเศสให้รัฐบาลไทย โดยส่งผู้เชี่ยวชาญการบูรณะปราสาทนครวัด นายเบอร์นาร์ด ฟิลลิป กรอสลียร์ (Bernard – Philippe Groslier) มาเป็นผู้อำนวยการ พร้อมกับผู้เชี่ยวชาญอีก 2 คน คือ นายไพเพอร์เฟอร์ (Mr. Pfeiffer) นักโบราณคดี และนายปิแอร์ พิชาร์ด (Pierre Pichard) สถาปนิก ทั้ง 3 ได้ดำเนินวิธีการบูรณะปราสาทหินพิมาย โดยการรื้อตัวปราสาทกลางลง ขุดดินทำฐานรากใหม่ ใส่โครงสร้างคอนกรีตเสริมความมั่นคงในกำแพงและใต้หลังคาโค้งก่อเหลี่ยม นำก้อนหินเรียงกลับเข้าไปใหม่ตามรูปแบบเดิม และเติมยอดปราสาทที่หักพังให้สมบูรณ์ โดยใช้ก้อนหินเดิมเฉพาะที่ผิวหน้า ส่วนด้านในใช้คอนกรีต...การสลับเปลี่ยนก้อนหินของอาคารจากที่หนึ่งมาใช้อีกที่หนึ่งเป็นเรื่องที่ยอมรับได้” พิชาร์ดเรียกวิธีการนี้ว่า Anastylis⁵⁰ ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นวิธีการที่เน้นความมั่นคงแข็งแรงของโบราณสถานเป็นหลัก และไม่ได้เคร่งครัดกับเรื่องการห้ามต่อเติมอย่างที่หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์เข้าใจในบทความของท่านในปี พ.ศ. 2491 จนแทบจะกล่าวได้ว่า คำว่า Anastylis ที่กล่าวกันอยู่ตลอดเวลาในทางปฏิบัติก็ไม่ต่างกับการปฏิสังขรณ์ที่เน้นความสมบูรณ์ของรูปแบบอีกชนิดหนึ่งเท่านั้น นอกจากนี้พิชาร์ดยังได้เสนอวิธีการบูรณะแบบเดียวกันนี้ต่อรัฐบาลไทย เพื่อการบูรณะปราสาทหินเขาพนมรุ้งด้วย ซึ่งรัฐบาลไทยโดยกรมศิลปากรก็ยอมรับและได้ดำเนินการบูรณะต่อมาจนสำเร็จด้วยคณะนักโบราณคดีและสถาปนิกไทย ในปี พ.ศ. 2530

ทศวรรษ 2520 การบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถานเต็มไปด้วยความคึกคัก เริ่มด้วยกรมศิลปากรเสนอโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ที่ได้รับแนวทางการบูรณะโบราณสถานเป็นการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อม ของโบราณสถานควบคู่กัน⁵¹ ทั้งนี้เพื่อเร่งรัดการอนุรักษ์โบราณสถานให้เห็นผลอย่างเป็นรูปธรรมและรวดเร็ว รัฐบาลได้ตอบรับโดยบรรจุโครงการพัฒนาบริเวณโบราณสถานเมืองเก่าสุโขทัย ให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (2520 – 2524) มีการวางแผนอนุรักษ์เมืองเก่าสุโขทัยอย่างกว้างขวางในด้านโบราณคดี ภูมิทัศน์ ปรับปรุงชุมชน ปรับปรุงสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ และส่งเสริมการท่องเที่ยว หัวหน้าโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ขณะนั้นเห็นว่า วิธีการอนุรักษ์แบบเก่าที่เน้นการรักษาสภาพเดิมของโบราณสถานไม่ได้ผล ทั้งเรื่องความมั่นคงแข็งแรง และการป้องกันการบุกรุกทำลายโบราณสถานโดยประชาชน วิธีการบูรณะใหม่จึงเป็นวิธีการที่รวดเร็วฉับพลัน ทำการขุดแต่งบูรณะโบราณสถานพร้อมๆ กับการพัฒนาภูมิทัศน์ สำเร็จไปเป็นจำนวนมากมาย เมื่อดำเนินการมาจนถึงปี พ.ศ. 2527⁵² วิธีการอนุรักษ์ที่เหมือนแรมเมืองโบราณนี้ ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ในแง่ลบอย่างมากมาย⁵³ แต่ในทางปฏิบัติ กรมศิลปากรก็ยังดำเนินการบูรณะต่อด้วยวิธีเดิมต่อไป อุทยานประวัติศาสตร์เป็นวิธีการและนโยบายการบูรณะพื้นที่ประวัติศาสตร์โบราณคดีขนาดใหญ่ของกรมศิลปากรไปแล้ว โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ใหม่ๆ เกิดขึ้นรวม 10 อุทยานประวัติศาสตร์

และต่างใช้รูปแบบการบริหารจัดการของสุโขทัยเป็นแม่แบบ เป็นที่น่าแปลกกว่าแม้ว่าจะถูกวิพากษ์วิจารณ์เรื่องความถูกต้องทางวิชาการในการบูรณะ แต่กรมศิลปากรก็สามารถนำพาอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย กำแพงเพชร และศรีสัชนาลัย และอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกขององค์การยูเนสโกได้ในปี พ.ศ. 2534

โครงการบูรณะปูชนียสถานและเมืองประวัติศาสตร์ อย่างเช่น การบูรณะวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และโครงการอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์ เป็นโครงการอนุรักษ์อีกประการหนึ่งที่ดำเนินการอย่างคึกคักกว้างขวาง ในช่วงทศวรรษ 2520 เนื่องจากวาระที่กรุงเทพฯ ครบรอบการสถาปนาปีที่ 200 ในปี พ.ศ. 2525 การบูรณะวัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง เป็นโครงการใหญ่ที่มีการระดมผู้เกี่ยวข้องมาร่วมมากที่สุดครั้งหนึ่ง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อฟื้นฟูความวิจิตรงดงามของปูชนียสถานแห่งนี้ให้กลับคืนมา ด้วยวิธีบูรณะเหมือนครั้งสมัยรัชกาลที่ 3 และ 5 ซึ่งได้แก่การเปลี่ยนวัสดุตกแต่งผิวหน้าอาคารทั้งหลายด้วยของใหม่

โครงการอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์นับเป็นเรื่องใหม่ของการอนุรักษ์อย่างแท้จริง เพราะไม่ใช่การอนุรักษ์วัดหรือวังหรือซากอนุสรณ์สถานอย่างที่เคยปฏิบัติกันมา แต่เป็นการจัดการทำให้ “บริเวณ” เมืองเก่ากรุงเทพฯ ที่ประกอบด้วยอาคารร้านค้า บ้านเรือน ตลอดจนวัดวาอารามทั้งหลายดูลงงามน่าท่องเที่ยว กิจกรรมในโครงการจึงประกอบด้วย การป้องกันรักษาอาคารบ้านเรือนเก่า เช่น ตึกแถว ซึ่งเดิมไม่เคยมีใครคิดว่าเป็นอาคารมีค่าให้อยู่ต่อไป ขณะเดียวกันก็มีโครงการรื้อถอนอาคารและชุมชนต่างๆ ที่ “ไม่รอด” โดยเฉพาะที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาออกไปจำนวนมาก เพื่อเปิดมุมมองจากแม่น้ำมายังสถานที่สวยงาม เช่น วัดวาอารามและพระบรมมหาราชวัง แน่นอนว่าการดำเนินการเหล่านี้ต้องอาศัยอำนาจกฎหมาย ดังนั้นกฎหมายท้องถิ่น เช่น ข้อบัญญัติกรุงเทพมหานครเรื่องกำหนดบริเวณห้ามก่อสร้างดัดแปลง ใช้ หรือเปลี่ยนแปลงใช้อาคารบางชนิดหรือบางประเภทในบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นในท้องที่ต่างๆ หลายฉบับจึงถูกประกาศใช้ตั้งแต่ พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา รวมถึงมติคณะรัฐมนตรี ว่าด้วยมาตรการในการควบคุมการก่อสร้างอาคารของภาคีรัฐบาลในบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ และมติคณะรัฐมนตรีว่าด้วยแนวนโยบายในการใช้ที่ดินบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นในและริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรี ก็ประกาศใช้ตั้งแต่ พ.ศ. 2521 และ พ.ศ. 2524 ตามลำดับแต่ในการดำเนินการก็ไม่ได้ง่ายอย่างที่คิด เพราะผู้เกี่ยวข้องมีหลายฝ่ายและต่างก็มีผลประโยชน์ที่ติดพันกันทั้งสิ้น กรณีขัดแย้งที่น่าสนใจคือกรณีชุมชนบ่อมหากาฬ ที่ชาวชุมชนไม่ยอมย้ายออกไปตามคำสั่งของกรุงเทพมหานคร โดยอ้างตัวว่าเป็นชุมชนโบราณ ขณะที่กรุงเทพมหานครก็อ้างว่าต้องการใช้พื้นที่เพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์ ส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถานกรุงรัตนโกสินทร์เช่นกัน และปัญหาที่ยังคงคาราคาซังกันอยู่โดยไม่มีใครตอบได้ว่าใครเป็นนักอนุรักษ์ตัวจริงกันแน่

การอนุรักษ์ได้ขยายวงกว้างไปถึงธรรมชาติที่แวดล้อมโบราณสถานด้วย พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2535 กำหนดให้รัฐบาลต้องทำแผนการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งประกอบด้วย การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม ซึ่งให้ประชาชนท้องถิ่นและองค์กรเอกชนมีสิทธิเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ในกฎหมายผังเมือง เช่น พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 ได้กำหนดให้มีการทำผังเมืองเฉพาะที่จะต้องกำหนดบริเวณที่มีคุณค่าทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดีเป็นบริเวณที่ต้องดำรงรักษาหรือบูรณะ แต่ก็ไม่เคยมีผังเฉพาะเกิดขึ้นได้เลยแม้แต่ผังเดียวจนถึงทุกวันนี้

ในส่วนของการศิลปการเอง เสี่ยงวิพากษ์วิจารณ์ถาพหลักการปฏิบัติในการอนุรักษ์โบราณสถาน ทำให้กรมศิลปากรต้องตราระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. 2528¹⁴ ในระเบียบฉบับนี้ได้แบ่งประเภทของวิธีการอนุรักษ์อย่างชัดเจน เป็นลำดับขั้นจากเข้มงวดมากไปหาน้อย เช่น การสงวนรักษา หมายความว่า การดูแลรักษาไว้คงตามสภาพของเดิมตามสภาพเท่าที่เป็นอยู่และป้องกันไม่ให้เสียหายต่อไป ขณะที่การปฏิสังขรณ์ หมายความว่า การทำให้กลับคืนสู่สภาพดังที่เคยเป็นมา อันแสดงให้เห็นถึงความพยายามที่สร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์แบบสากลและจารีตประเพณี

นอกจากนี้ยังกำหนดขั้นตอนการอนุรักษ์ต่างๆ ที่อ้างอิงกับเวนิสชาร์เตอร์อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามระเบียบของกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. 2528 นี้ ยังเต็มไปด้วยคำถามทั้งเชิงปฏิบัติและหลักการที่ขัดแย้งกับหลักสากล ตัวบทของระเบียบนี้หลีกเลี่ยงการระบุหัวใจ 3 ประการของเวนิสชาร์เตอร์ ซึ่งขัดแย้งโดยพื้นฐานกับแนวปฏิบัติตามประเพณีของการอนุรักษ์ของไทย นั่นคือ การเคารพในวัสดุดั้งเดิม เอกสารที่เป็นของแท้ และการไม่ใช้การบูรณะแบบสมมติฐานคาดเดา ในขณะเดียวกันระเบียบของกรมศิลปากรกลับกล่าวถึงเทคนิค (วิธีการ) ในการบูรณะที่เดินตามเวนิสชาร์เตอร์อย่างละเอียดละออ⁵⁵ แสดงให้เห็นว่ากรมศิลปากรคำนึงถึงแต่ “ผลลัพธ์” ของการบูรณะว่าต้องให้ดูเป็นแบบสากล แต่ในความเป็นจริงงานบูรณะนั้นอาจไม่ใช่มาจากหลักการเคารพในความเป็นของแท้ดั้งเดิมแบบสากลก็ได้ เราจึงไม่มีทางที่จะแน่ใจได้เลยว่าผลงานบูรณะที่ดูเหมือนว่ามีทั้งของเก่าและของใหม่ผสมกันอยู่นี้ ความจริงมาจากแบบดั้งเดิมที่มีหลักฐานแน่นอนหาหรือเป็นเพียงการประดิษฐ์ขึ้นทั้งหมดของผู้บูรณะ ดังนั้นจึงเป็นภาระสำคัญของกรมศิลปากรในฐานะองค์กรหลักในการบูรณะโบราณสถานของชาติ จะต้องผลักดันให้การบูรณะต้องมีความเคารพในความเป็นของแท้และแบบดั้งเดิมที่มีหลักฐานจริงให้เกิดขึ้นให้ได้ หรืออย่างน้อยก็ต้องให้การบูรณะโบราณสถานของไทย มีความสมดุลที่ดีกว่าเดิมระหว่างความจริงแท้ดั้งเดิมกับความงามสูงสุดของการบูรณะด้วยศรัทธาแบบจารีตประเพณี

สรุป

การอนุรักษ์โบราณสถานของไทยในยุคปัจจุบันอาจจะกำหนดได้ว่า มีช่วงเริ่มต้นตั้งแต่การประกาศใช้กฎหมาย “ประกาศจัดการตรวจรักษาของโบราณ” ในปี พ.ศ. 2466 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ต่อเนื่องมาจนถึงวันที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาตำราพระราชาภาพทรงแสดงปาฐกถาเรื่องสงวนของโบราณในปี พ.ศ. 2473 ซึ่งเป็นการประกาศแนวความคิดและวิธีการการอนุรักษ์โบราณสถานตามแบบสากลอย่างเต็มตัว ในขณะที่สังคมไทยยังยึดถือการอนุรักษ์โบราณสถานแบบประเพณี คือรื้อแก้ไขตามใจชอบอย่างที่ครูบาศรีวิชัยทำอยู่ในหลายจังหวัดภาคเหนือ ส่วนหน่วยงานที่รับผิดชอบ เช่น กรมศิลปากรก็ยังหาผู้ที่เข้าใจในทฤษฎีและการปฏิบัติในการอนุรักษ์แบบสากลไม่ได้ ความอ่อนแอในทุกส่วนของสังคมไทยในเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานแบบสากลตั้งแต่เริ่มต้นในทศวรรษ 2460 – 2470 เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลให้การอนุรักษ์โบราณสถานของไทยขาดรากฐานที่เข้มแข็ง และดูเหมือนประเทศไทยยังไม่สามารถจัดการให้คนไทยเข้าใจในโบราณสถานและการบูรณะตามทัศนคติสากล และภาวะอิทธิพลที่เลือนลางก็ยังคงอยู่จนถึงทุกวันนี้ ผลที่ตามมาคือในความเป็นจริงแล้วเราจะเห็นว่า ลักษณะการอนุรักษ์ของไทยมีแนวปฏิบัติที่หลากหลายไม่ตายตัว เช่น การทำงานที่มีระบบระเบียบที่ดีถ้วน อย่างกรณีการบูรณะปราสาทหินพิมาย หรือการบูรณะเพื่อให้กลับคืนสภาพความงามแข็งแรงดั้งเดิมอย่างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หรือวิธีการก่อสร้างใหม่กึ่งสงวนรักษาแบบอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และอุทยานเป็นต้น วิถีปฏิบัติทั้งหลายนี้ชี้ว่า คนไทยยังอนุรักษ์โบราณสถานในลักษณะพหุนิยม ด้านหนึ่งน่าจะเป็นเพราะรากเหง้าความเชื่อของคนไทยที่มีต่อปูนียสถานหักพัง คือต้องการฟื้นฟูสภาพทั้งงดงามให้พลคืนมา เพื่อบูญกุศลบารมีแบบจารีตประเพณี ดังที่เห็นกันในงานที่เกี่ยวข้องกับปูนียสถาน ตลอดจนสถาบันพระมหากษัตริย์ อีกด้านหนึ่งก็พยายามที่จะรักษาลักษณะวัสดุ และรูปแบบดั้งเดิมตามทฤษฎีสากลในงานบางประเภทที่อยู่นอกวัฒนธรรมไทย เช่น ปราสาทหิน และแบบสุดท้ายเป็นแบบที่ไม่ใช่ทั้งงานอนุรักษ์และงานปฏิสังขรณ์ เป็นงานอนุรักษ์ปะจินตนาการอย่างเช่นที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เป็นต้น ที่น่าสังเกตคือวิธีการต่างๆ กันนี้ขึ้นอยู่กับวิถีปฏิบัติตอนแรกเริ่มเป็นสำคัญ กล่าวคือ เมื่อเริ่มอนุรักษ์กันมาด้วยวิธีใดก็จะทำวิธีนั้นต่อไปเรื่อยๆ แม้จนทุกวันนี้ที่กรมศิลปากรมีระเบียบการอนุรักษ์ที่ค่อนข้างเป็นไปตามแบบสากลแล้ว แต่ในขั้นตอนปฏิบัติก็ยังหาได้ปฏิบัติตามระเบียบไปในทุกกรณีไม่ และสุดท้ายแล้ววิธีบูรณะแบบเน้นความงามตามสุโขทัยอย่างจารีตประเพณี จะยังคงมีอิทธิพลสูงส่งในประเทศไทยอยู่ต่อไป

เชิงอรรถ

¹ กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1**, (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, 2529), หน้า 39.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 226.

³ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปี ลายสือไทย พุทธศักราช 2526, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527), หน้า 31.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 213 – 218.

⁶ กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1**, (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, 2529), หน้า 130.

⁷ รัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, แปลโดย แสง มนวิฑูร, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2501), หน้า 114.

⁸ พนรัตน์, สมเด็จพระ., **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 159.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 214 – 215.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 257.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 259.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 282.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 283.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 292.

¹⁵ กรมศิลปากร, **ปารุณการเรื่องสงวนรักษาของโบราณ จดหมายเหตุ เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามครั้งรัชกาลที่ 3 และการซ่อมภาพผนังเรื่องรามเกียรติ์ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในการสมโภชพระนครครบร้อยปี พ.ศ. 2426**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2516), หน้า 24 – 28.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37 – 43.

¹⁷ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2506), หน้า 319.

¹⁸ **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3**, (พระนคร : องค์การคำครุสภา, 2505), หน้า 243 – 246.

¹⁹ **ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา, ชีวิตและงานของสุนทรภู่**, (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2504), หน้า 130.

²⁰ **จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระราชอาชญา**, (พระนคร : กรมศิลปากร, 2501), หน้า 7 – 18.

²¹ **ทิพการวงศมหาโกษาธิบดี (ข้า นุนาค), เจ้าพระยา, เรื่องพระปฐมเจดีย์**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2502), หน้า 4.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

²³ **จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 – 2404**, (ธนบุรี : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2511), หน้า 74 – 75.

²⁴ “แจ้งความกระทรวงพระธรรมกร พณพิพิธภัณฑ, **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 10, ประกาศวันที่ 18 มิถุนายน ร.ศ. 112, หน้า 159.

²⁵ “ประกาศจัดการหอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนครรัตนโกสินทร์ ศก 124”, **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 22, ประกาศวันที่ 15 ตุลาคม ร.ศ. 124, หน้า 619.

²⁶ “ข่าวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลรัชมงคลที่กรุงเก่า”, **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 24, ประกาศวันที่ 8 ธันวาคม ร.ศ. 126, หน้า 921 – 927.

²⁷ กรมศิลปากร, **อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยาเกี่ยวกับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ 2**, (พระนคร : โรงพิมพ์ข่าวพาณิชย์, 2496), หน้า 39 – 41.

²⁸ **วรรณภา ฌ สงขลา, การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2528), หน้า 16.

²⁹ **มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, เทียบเมืองพระร่วง**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2519), หน้า ง – จ.

³⁰ “ประกาศจัดการเปลี่ยนนามกระทรวงโยธาธิการใหม่และตั้งกรมศิลปากรขึ้นใหม่ กรมหนึ่ง”, **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 28, ประกาศวันที่ 17 มีนาคม ร.ศ. 130, หน้า 568.

³¹ “คำกราบบังคมทูลในการเปิดหอพระสมุดฯ ใหม่”, **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 33, ประกาศวันที่ 14 มกราคม 2459, หน้า 2862.

³² “ประกาศจัดการตรวจรักษาของโบราณ”, **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 40, ประกาศวันที่ 20 มกราคม 2466, หน้า 244 – 246.

³³ **ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา, ปารุณการเรื่องสงวนของโบราณ**, (พระนคร : โรงพิมพ์ประเสริฐธนกิจ, 2513), หน้า 14.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19 – 20.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22 – 23.

³⁷ **ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา และนครรัตนโกสินทร์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา, สาส์นสมเด็จพระเจ้า**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภา, 2504), หน้า 244 – 245.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³⁹ **ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา, ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพถึงศาสตราจารย์หลวงปริบาลบุรีรัตน์**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ร.ส.พ., 2529), หน้า 19.

⁴⁰ “พระราชดำริตอบในการเปิดพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร”, **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 43, ประกาศวันที่ 26 พฤศจิกายน 2469, หน้า 3043 – 3046.

⁴¹ **หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกรมศิลปากร.ศธ.0701.9.1/2. “เรื่องกรมศิลปากร”**

⁴² “พระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และการพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ พุทธศักราช 2477”, **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 52, ประกาศวันที่ 12 พฤษภาคม 2478, หน้า 394 – 402.

⁴³ **ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประวัติการเมืองไทย 2475 – 2500**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544), หน้า 219, 269.

⁴⁴ **สมศักดิ์ รัตนกุล, “ผลกระทบจากการอนุรักษ์โบราณสถานในอดีต”, เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, 17 – 21 มกราคม 2528, หน้า 1 – 3. (อัคราเน่า)**
⁴⁵ **หลวงปริบาลบุรีรัตน์, “การซ่อมโบราณสถานตามแบบ Anastylis ของนายพลเอกเฟินเบิร์ก (Van Erp)”, ศิลปกรรม, ปีที่ 2, เล่ม 1, 2491, หน้า 30 – 33.**

⁴⁶ **มะลิ โศภณทิพย์, “ประวัติและการดำเนินงานชุดแต่งโบราณสถานสุโขทัยก่อนหน้า 2520”, เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, 17 – 21 มกราคม 2528, หน้า 1. (อัคราเน่า)**

⁴⁷ ขจรจบ กุสมาวลี, การจัดการ “พื้นที่ประวัติศาสตร์” จากกรณีศึกษา บริเวณวิหารพระมงคลพิตร จ.พระนครศรีอยุธยา,” (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยา และมนุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542), หน้า 27.

⁴⁸ มะลิ โคกสันเทียะ, “ประวัติและการดำเนินงานชุดแต่งโบราณสถานสุโขทัย ก่อนหน้า 2520”, หน้า 10 – 18. (อัตสำเนา)

⁴⁹ Pichard, P., “Restoration of a Khmer Temple in Thailand”, July – October 1972, Unesco Serial No. : 2807/RMO.RD/CLP, Paris, Unesco, November 1972. p.10, 18, 19, 21. (Photocopied)

⁵⁰ Ibid., p. 18.

⁵¹ กรมศิลปากร, ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2532), หน้า 101.

⁵² นิคม มูลิกะคามะ, “ความก้าวหน้าในการพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ระหว่างปี 2521 – 2527,” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, 17 – 21 มกราคม 2528, หน้า 3 – 15. (อัตสำเนา)

⁵³ พิริยะ ไกรฤกษ์, “กรมศิลปากรสร้าง “ปัจจุบันสถาน” และ “ปัจจุบันวัตถุ” เพื่อตั้งตูดนักท่องเที่ยว”, เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, 17 – 21 มกราคม 2528, ไม่มีเลขหน้า. (อัตสำเนา)

⁵⁴ กรมศิลปากร, ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี, หน้า 98 – 100.

⁵⁵ ดูระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการบูรณะโบราณสถาน พ.ศ. 2528, ข้อ (4.1), (4.3), ข้อ 6, 9, 10 และ 12 เปรียบเทียบกับกฎบัตรนานาชาติว่าด้วยการอนุรักษ์และบูรณะโบราณสถานและสถานที่ตั้ง (เวนิสชาร์เตอร์).

บรรณานุกรม

- กฎหมายตราสามดวง (เล่ม 3). พระนคร: องค์การค้ำของครุสภา, 2505.
- กรมศิลปากร. **จารึกสมัยสุโขทัย**. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปี ลายมือไทย พุทธศักราช 2526. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527.
- กรมศิลปากร. **ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2532.
- กรมศิลปากร. **ปรากฏการณ์เรื่องสงวนรักษาของโบราณ จดหมายเหตุเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามครั้งรัชกาลที่ 3 และการซ่อมภาพผนังเรื่องรามเกียรติ์ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในการสมโภชพระนครครบร้อยปี พ.ศ. 2425**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2516.
- กรมศิลปากร. **หอสมุดแห่งชาติ จารึกในประเทศไทย (เล่ม 1)**. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529.
- กรมศิลปากร. **อธิบายแผนที่พระนครหรือยูโยกับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ 2**. พระนคร : โรงพิมพ์ข่าวพาณิชย์, 2496.
- กรมเนิการ์ สุธีรัตนภิรมย์. **พัฒนาการแนวความคิดและวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาสถาปัตยกรรมไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.
- ขจรจบ ภูสมารสี. **การจัดการ "พื้นที่ประวัติศาสตร์" จากกรณีศึกษาบริเวณวิหารพระมงคลบพิตร จ.พระนครศรีอยุธยา**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล, คณะสังคมและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.
- ข้าหลวงตรวจราชการดำเนิรไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลรัชมงคลที่กรุงเก่า. **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 24. ประกาศวันที่ 8 ธันวาคม ร.ศ. 126.
- คำกราบบังคมทูลในการเปิดหอพระสมุดฯ ใหม่. **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 33. ประกาศวันที่ 14 มกราคม 2459.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ชุมนุมพระราชาธิบาย**. พระนคร : กรมศิลปากร, 2501.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระปฐมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2404**. ธนบุรี : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2511.
- แจ้งความกระทรวงพระธรรมการ พแนกพิพิธภัณฑ. **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 10. ประกาศวันที่ 18 มิถุนายน ร.ศ. 112.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **ประวัติการเมืองไทย พ.ศ. 2475 - 2500**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **ชีวิตและงานของสุนทรภู่**. พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2504.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **ปรากฏการณ์เรื่องสงวนของโบราณ**. พระนคร : โรงพิมพ์ประเสริฐอนิก, 2513.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **ลายพระหัตถ์สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพถึงศาสตราจารย์หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ร.ส.พ., 2529.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา และนริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยา. **สาส์นสมเด็จ** เล่ม 11. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภา, 2504.
- พิพากงคมหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. **เรื่องพระปฐมเจดีย์**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2502.
- นิคม มูลิกะคามะ. **ความก้าวหน้าในการพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ระหว่างปี 2521 - 2527**. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 1 - 17. 17 - 21 มกราคม 2528 (ยึดสำเนา)
- ประกาศจัดการตรวจรักษาของโบราณ. **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 40. ประกาศวันที่ 20 มกราคม 2466.
- ประกาศจัดการเปลี่ยนนามกระทรวงโยธาธิการใหม่และตั้งกรมศิลปากรขึ้นใหม่กรมหนึ่ง. **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 33. ประกาศวันที่ 17 มีนาคม ร.ศ. 130.
- ประกาศจัดการหอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนครรัตนโกสินทร์ ศก 124. **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 22. ประกาศวันที่ 15 ตุลาคม ร.ศ. 124.
- พนรัตน์, สมเด็จพระ. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.
- พระราชดำรัสตอบในการเปิดพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร. **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 43. ประกาศวันที่ 26 พฤศจิกายน 2469.
- พระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และการพิพิธภัณฑแห่งชาติ พุทธศักราช 2477. **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 52. ประกาศวันที่ 12 พฤษภาคม 2478.
- พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2506.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. กรมศิลปากรสร้าง "ปัจจุบันสถาน" และ "ปัจจุบันวัตถุ" เพื่อตั้งจุดนักท่องเที่ยว. **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, 17 - 21 มกราคม 2528** (ยึดสำเนา)
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เที่ยวเมืองพระร่วง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2519.
- มะลิ โคกสันเทียะ. **ประวัติและการดำเนินงานชุดแต่งโบราณสถานสุโขทัย**. ก่อนหน้า 2520. **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 1 - 21. 17 - 21 มกราคม 2528**. (ยึดสำเนา)
- ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการบูรณะโบราณสถาน พ.ศ. 2528.
- รัตนปัญญาเถระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. แสง มนวิตร, ผู้แปล. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2501.
- วรรณนิภา ณ สงขลา. **การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2528.
- สมศักดิ์ รัตนกุล. **ผลกระทบจากการอนุรักษ์โบราณสถานในอดีต**. **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 1 - 4. 17 - 21 มกราคม 2528**. (ยึดสำเนา)
- สุนนท์ ปาละวงศ์ ณ อยุธยา. **70 ปีแห่งการอนุรักษ์มรดกทางสถาปัตยกรรม**. หน้าจั่ว **วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร** 12 (2536 - 2537) : 30 - 48.
- "สำเนาพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เรื่องทรงตั้งโบราณคดีสโมสร พ.ศ. 2540". **กรมศิลปากร** 1, 1 (มิถุนายน 2480), หน้า 103 - 109.
- หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. "การซ่อมโบราณสถานตามแบบ Anastylis ของนายพลเอกฟีนเฮิน (Van Grup)". **ศิลปากร** 2, 1 (2491), หน้า 30 - 33.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **เอกสารกรมศิลปากร**. ศธ.0701.9.1/2 "เรื่องกรมศิลปากร".
- Pichard, P. "Restoration of a Khmer Temple in Thailand", July - October 1972, Unesco Serial No. : 2807/RMO.RD/CLP, Paris, Unesco, November 1972. P. 1 - 56 and maps. (Photocopied)

Thai's Attitude and Concept in Conservation of Historic Structures from Past to Present

Assistant Professor Somchart Chungsirirak
Faculty of Architecture, Silpakorn University

Abstract

Care of historic structures in Thailand covers more than a thousand years of history. Buddhist temples were centre to the care where purpose of maintenance lied on support the religion as well as merit making. The deed that would bring about good afterlives. Preservation of structures' authenticity has never been an aim of such activity. Only when Thailand opened the country to the west in the mid of the nineteenth century in the reign of King Rama IV the new idea in conservation from Europe has been forming. The substantial change to modern idea of conservation was evident in the reign of King Rama VI and VII when relevant legislations and organizations were established. On the other hand traditional concept and practice were still intact and co-existed with the new idea. Its strong influence was seen in conservation practice by both government and people that continued to follow the traditional method aiming "restored structures for the former glory". The reason was partly because of the lack of understanding among the government officials as well as ignorance among people in the modern concept based on authenticity of historic structures. The weakness from the beginning of the era of modern conservation results in quality of conservation in Thailand nowadays. Thailand is not confident in its historic structures as authentic historical evidences. In this twenty first century that Thailand declares to bring the country to the global society, its important duty in conservation is to re-evaluate its past performance and making a better balance between traditional value and the modern concept.

Keywords : Thai's attitude and concept in conservation of historic structures